

**ORDE DAS
DONAS E CABALEIROS
DO PRIORATO DE
VILAR DAS DONAS**

Inscrita no Rexistro Provincial de Asociacións, sección primeira N° 1.729
Inscrita no Censo de Asociacións e Entidades Culturais de Galicia,
código de identificación B-01-11/LU-239 libro 2 folio exp. 2943.
Inscrita no Rexistro de Entidades de Promoción do Camiño de Santiago co N° 64

Vilar das Donas nº 2 - 27.217 - Palas de Rei - Comarca da Ulloa - Lugo - Galicia

CONCELLO
DE
MONTERROSO

CONCELLO
DE
PALAS DE REI

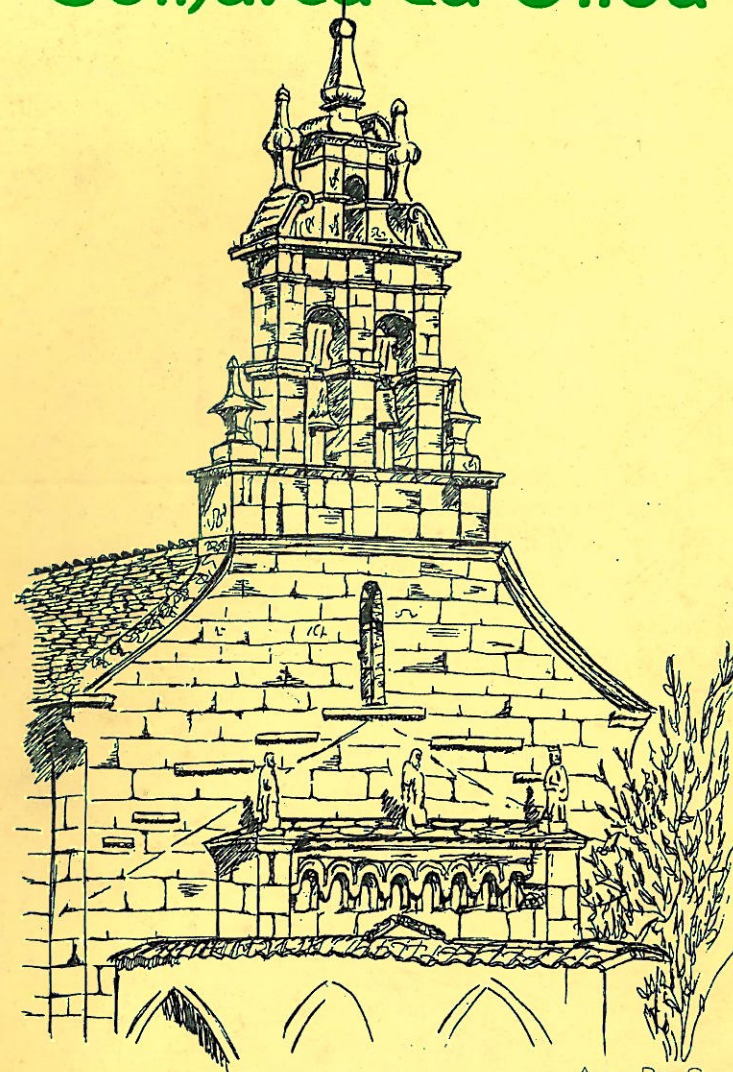

CONSELLERÍA DE CULTURA E COMUNICACIÓN SOCIAL
Xerencia de Promoción do Camiño de Santiago

S.A. DE XESTIÓN DO
PLAN XACOBEO

Rutas Xacobeas na Comarca da Ulloa

Azucena Pérez Souto

Igrexa de San Salvador de Vilar das Donas

THE PILGRIM'S ROADS TO
SANTIAGO IN THE ULLOA AREA

ÍNDICE

Agradecementos

1.- Limiar

2.- A peregrinación a Santiago de Compostela

2.1.- O Apóstolo Santiago

2.2.- Compostela

2.3.- A Peregrinación

2.4.- A "Compostela "

3.- O camiño Francés

3.1.- Introducción

3.2.- O Camiño Francés na Comarca da Ulloa

4.- O Camiño Norte

4.1.- Introducción

4.2.- O Camiño Norte na Comarca da Ulloa

5.- A comarca da Ulloa

Bibliografía

Guía de Servicios da Comarca da Ulloa

INDEX

Gratefuls

1.- Foreward

2.- The pilgrimage to Santiago de Compostela

2.1.- The Apostle

2.2.- Compostela

2.3.- The pilgrimage

2.4.- The "Compostela"

3.- The French Way

3.1.- Introduction

3.2.- The French Way in Ulloa

4.- The Northern Route

4.1.- Introduction

4.2.- The Northern Route in Ulloa

5.- The Ulloa area

Bibliography

Guide of Services in the Ulloa

Texto e fotografías:

Xerardo Pereiro Pérez

José Manuel Pérez Paredes

Corrección lingüística :

Afonso García Penas

Mapas :

José Manuel Pérez Paredes

Debuxos e Gravados :

Rut Martínez López de Castro

Azucena Pérez Souto

Jesús Manuel Seoane Vázquez

Traducción ao inglés :

Alumnos do curso de inglés turístico-animador guía, impartido por " The English School " de Lugo , dentro do Plan Fip-97 , en convenio coa Consellería de Familia , Muller e Xuventude e financiado pola Dirección Xeral de Formación e Emprego (Xunta de Galicia):

Ana María Corredoira Loureiro

Fátima Cruzado Folqueira

Raquel Devesa y López

Cristina Díaz Ares

Patrick Henri López Carrin

María Eva López González

Begoña López López

María José Pena Corredoira

Xerardo Pereiro Pérez

Lucía Rodil Gasalla

Montserrat Silva Pazos

Javier Vázquez Prado

Supervisor : Profesor Jeremiah Curtin

AGRADECEMENTOS

Neste capítulo merece unha especial distinción Antonio Fondo Rodríguez , historiador , especialista en historia medieval e un dos responsables da Oficina do Peregrino do Cabildo Catedralicio de Santiago de Compostela .

A Juan José Gómez González , Xerente da Fundación para o desenvolvemento da Comarca da Ulloa . Aos compoñentes do curso " Inglés turístico " , organizado pola academia " The English School " de Lugo , encabezados polos seus profesores : Bill , Jer e Graham que fixeron posible a traducción ao inglés do texto galego . A Ana Rúa Viña , responsable da Oficina de Información Xuvenil en Palas de Rei . A José Manuel Abel polas súas informacións . A Mercedes Salvador , bibliotecaria do Museo Provincial de Lugo , pola súa amabilidade á hora da busca de bibliografía . Á Xerencia de Promoción do Camiño de Santiago e a súa responsable María Antón Vilasánchez . Os Concellos e as xentes da Comarca da Ulloa .

ORDE DAS DONAS E CABALEIROS DO PRIORATO DE VILAR DAS DONAS

" Os Lobos "

1.- LIMIAR / FOREWARD

O traballo aquí presentado é o froito do esforzo dun pequeno colectivo , a " Orde das Donas e Cabaleiros do Priorato de Vilar das Donas " , un grupo de amigos que hai uns anos decidimos aunar intereses e fundar unha asociación cultural , posteriormente constituímonos en " Entidade de Promoción do Camiño de Santiago " , categoría creada pola Xunta de Galicia a principios dos anos 90 para distinguir a aquelas asociacións e colectivos que traballan en prol da promoción e divulgación dos diversos camiños de peregrinación a Santiago de Compostela .

O sentido deste traballo radica en realizar un primeiro paso no obxectivo da nosa entidade de promover os camiños de Santiago , mais na elección de fixarnos en profundidade nos tramos percorridos na Comarca da Ulloa ten outro sentido , trátase de contribuír a divulgar máis a fondo aspectos da nosa Comarca , superando así o exacerbado localismo municipal que tanto dificulta o desenvolvemento da Comarca .

Esta guía está orientada tanto a peregrinos como a visitantes e habitantes do lugar (tan descoñecedores do noso patrimonio cultural en moitos casos) . Se conseguimos que os visitantes regresen

de novo , se conseguimos revalorizar os nosos recursos naturais e culturais , se conseguimos divulgar algún coñecemento ... estamos logrando os nosos obxectivos .

Para iso contamos cunha edición bilingüe galego-ínglés) que trata de chegar a todo o público en xeral . A guía ten como liña argumental o Camiño Francés e o Camiño Norte , e alén de pretender afondar nalgúns dos seus aspectos históricos , artísticos e culturais , trata tamén de promover a Comarca da Ulloa , e dar ideas sobre o seu interesante valor como espacio habitado por un grupo humano que ten que ser protagonista do seu propio futuro resolvendo en común o seus problemas vitais .

Con todo isto esperamos que disfrutedes coa lectura e uso deste libro-guía .

This guide-book is the result of the efforts of a small club, a group of friends who shared common interests and who decided to join together, a few years ago, to form a cultural association, which was given the name: "Orde das donas e cabaleiros do Priorato de Vilar das Donas" (Asociación Os Lobos). Subsequently, it was officially recognised as "an entity for the promotion of the Way to Santiago" (the pilgrim's route to Santiago). This classification was created by the Xunta de Galicia (the governing body in autonomous region of Galicia, in the northwest of Spain) at the beginning of the nineties to

distinguish the groups or associations which were working to promote and publicize the different pilgrimage routes to Santiago de Compostela

With this guide-book, the association is taking a further step forward in its aim to promote the "Camino de Santiago", although the decision to concentrate on the sections of the route which pass through the Ulloa area is based on other concerns. These include the promotion of the area itself and the desire to go beyond the purely local interests of the three municipalities in the area, which have hindered the development of Ulloa as a whole.

This guide-book is intended not only for pilgrims but also for those who are visiting or who live in the Ulloa area and who, in many cases, are unfamiliar with the local cultural heritage. The aims of the association will be achieved if they result in a greater knowledge of the area, if its cultural and natural resources are appreciated and if visitors are encouraged to come back.

Therefore, in order to reach a general public, a bilingual edition (in galego and in English) has been published. The main elements of the guide-book are the French Way and the North Way, whose historical, cultural and artistic aspects are treated in depth. Furthermore, apart from the promotion of the Ulloa area, special emphasis is placed on its own future, overcoming its problems through collaboration

On a final note, our wish is that readers will find the guide-book to be an enjoyable read.

2.- A PEREGRINACIÓN A SANTIAGO DE COMPOSTELA / THE PILGRIMAGE TO SANTIAGO DE COMPOSTELA

" O viaxeiro é un paxaro coa gaiola posta "
(Bioy Casares , escritor arxentino)

"The traveller is a bird who carries his cage on his back"
(Bioy Casares, Argentinian writer)

2.1.- O APÓSTOLO / THE APOSTLE

Santiago o Maior foi un discípulo de Cristo , irmán de San Xoán Evanxelista , e segundo narra o evanxelista San Lucas , foi decapitado por Herodes Agripa no ano 42 d.C. . Tamén apóstolo foi Santiago o Menor , " O irmán do Señor " , Cleofás , fillo de Alfeo , primeiro bispo de Xerusalén , morto no ano 62 d.C. . Conta a lenda que os discípulos de Santiago o Maior recolleron o seu cadáver , e subírono a bordo dun barco no porto de Iope , desde onde navegaron sete días ata o porto de Iria , na desembocadura do río Ulla , en terras galegas . Á súa chegada os discípulos de Santiago depositaron o corpo do mestre

nunha rocha e a barca na cal estaba converteuse en sartego do Santo ; pola noite os discípulos acudiron 12 millas cara o interior e pedíronlle á Raíña Lupa unha parcela para enterrar ó Santo . Logo de diversos atrancos e dificultades puideron enterrar a Santiago en Compostela .

Saint James the Elder was a disciple of Christ, brother of St. John the Evangelist, and, according to the gospel of St. Luke, was beheaded by Herod Agrippa in 42 AD. He is not to be confused with St. James the Younger, another apostle, "The Brother of the Lord", also known as Cleophas, son of Alpheo, who became the first bishop of Jerusalem and died in 62 AD. Legend claims that, on his death, the disciples of St. James the Elder took up the bed on which he lay and put it on board a ship in the port of Joppe, from where they sailed for seven days until they reached the port of Iria, at the mouth of the river Ulla in Galicia. When they arrived, his followers placed their master's corpse on a rock and the boat in which they had travelled was transformed into a sarcophagus for the saint; that night, the disciples walked 12 miles inland so that they could ask the local queen, Lupa, for a plot of ground where they could bury the saint. After many trials and difficulties, St. James was finally buried in Compostela.

2.2.- COMPOSTELA / COMPOSTELA

Cara o ano 813 d.C. produciuse o "descubremento" do sepulcro do Apóstolo Santiago o Maior ou do Zebedeo , en Compostela, por aquelas datas gobernaba Afonso II o Casto no reino astur (ao cal pertencía Galicia) , quen acode a Compostela e manda construír a primeira igrexa dedicada a Santiago. A nova propágase por toda Europa . Durante a Idade Media , centos de miles de peregrinos procedentes de toda Europa acudirán todos os anos á cidade de Santiago de Compostela cruzando os Pirineos . Hai que ter en conta que a devoción aos santos foi moi importante nesa época e as reliquias deses santos proliferaron moito .

Neste contexto e con respecto á cuestión de se a tumba atopada no século IX é a de Santiago Apóstolo ou non , temos que dicir que non é unha cuestión aclarada , mais é algo que non consideramos importante ; pois que sexa verdade ou non , o certo é que o resultado da crenza e a fe non podería ter maior relevancia histórica da que tivo e ten na actualidade. E como o dito sinala " a fe move montañas " , pouco importa que o sartego sexa do apóstolo ou non , aínda que a maioría das teses falan de invención dunha tradición a partir de determinadas circunstancias políticas da época (o

dominio musulmán e a necesidade de crear un símbolo que unira a toda a cristiandade contra el).

Os restos arqueolóxicos da catedral de Santiago confirman a existencia alí de restos funerarios e relixiosos, romanos, paleocristianos e suevos, mais non a do propio apóstolo Santiago. Estes restos infórmanos entre outras cousas da existencia dun culto pagano a Xúpiter, o Deus romano do trono, de aí o alcume de "Fillo do Trono" que ten o apóstolo Santiago. Outra interpretación sinala que era denominado así ("boanergues") xunto a seu irmán Xoán polo seu carácter impetuoso.

About 813 AD, the tomb of the apostle St. James the Elder, or the Zebedee, was discovered in Compostela. At that time, the kingdom of Astur, to which Galicia belonged, was governed by Alfonso II the Chaste. He visited Compostela and ordered the first church in honour of St. James to be built. The news of the discovery spread all over Europe and, subsequently, through the Middle Ages, hundreds of thousands of pilgrims were to visit the city of Santiago every year, crossing over the Pyrenees. Devotion to the saints was very important in this period and relics of the saints were in abundance. For this reason, it is impossible to reach a definite conclusion as to whether the tomb found in the 9th century is that of St. James the Apostle or not. However, it is not a matter of any great importance, the fact being

that the conviction or faith in this belief has had an immense historical relevance right up to the present-day. As the saying goes: "Faith moves mountains", and, consequently, the truth or otherwise of the belief that the sarcophagus is the Apostle's is no longer seriously questioned or considered nowadays.

Archaeological research in the Cathedral of Santiago has confirmed the existence of funerary and religious remains dating from the Roman and Early Christian eras and from the period of the Germanic invasions. Among other things, these remains demonstrate the existence of a pagan cult to Jupiter, the Roman God of Thunder, from which St. James the Apostle derived the title "Son of Thunder", although other interpretations argue that he was named like this ("boanergues"), along with his brother John, due to his impetuous character.

2.3.- A PEREGRINACIÓN / THE PILGRIMAGE

O importante a destacar é que o descubrimento do suposto sarkofago do Apóstolo motivou un movemento de peregrinación que se prolongou máis de 1.000 anos, dando como resultado un importante florecemento cultural que une a Península Ibérica con Europa.

Durante os primeiros séculos da peregrinación produciuse un verdadeiro auxe da mesma, entre os

aspectos impulsadores desta hai que citar brevemente:

1.- Os privilexios reais que favoreceron o asentamento de colonos nos núcleos do Camiño (lembrems como parte da Península Ibérica estaba gobernada por Musulmáns).

2.- O establecemento na península da Orde de Cluny (Benedictinos) que creou unha infraestrutura aistencial ao longo da ruta Xacobeas; a creación da Orde Militar de Santiago para a defensa e protección dos peregrinos e viaxeiros.

3.- A creación do "Ano Santo Xacobeo" polo Papa Calixto II, e a outorgación polo Papa Alexandre III, da gracia do "xubileo" a quen visitase o templo do apóstolo os anos nos cales o 25 de xullo coincidise domingo.

Durante os séculos XVI e XVII os historiadores falan dunha leve decadencia do fenómeno da peregrinación, recuperada parcialmente no século XVIII, volta a decaer no XIX. Na actualidade trata de ser impulsada e recuperada desede numerosas institucións, entidades e asociacións, exemplo da cal trata de ser esta pequena publicación, que pretende facer por un lado que a xente volva ao Camiño e por outro que se desvíe para coñecer máis o seu contorno cultural.

The principal importance of the "invention" of the sarcophagus of St James is that it originated a cycle of pilgrimage which was to last more than a thousand years and which resulted in an important cultural flowering that joined the Iberian Peninsula to Europe.

During the early centuries of the pilgrimage it went through a period of rapid expansion, the reasons for which include the following:

1.- Royal privileges which favoured the settlement of colonists in the centres of population along the "Camiño" (the route to Santiago). It must be remembered that a great part of the Iberian Peninsula was governed by the Muslims.

2.- The establishment in the Iberian Peninsula of the Benedictine Order of Cluny, which created an infrastructure for the welfare of pilgrims along the route to Santiago de Compostela; the creation of the Military Order of St. James, which was the responsible for the defence and protection of pilgrims and travellers.

3.- The creation of the Holy Year of St. James by Pope Calixtus II and the granting of a jubilee indulgence, by Pope Alexander III, to those who visit the Shrine of the Apostle in a year when the 25th of July falls on a Sunday.

Historians speak of a slight decline in the pilgrimage during the 16th and 17th centuries and a partial recovery in the 18th century before a further decline in the 19th century. Today, many institutions and associations are working to recover and promote the pilgrimage, an example of which is this guide, whose intention is that visitors return to the Camiño and at the same time stray

a little from the route in order to learn something of its cultural context.

2.4.- A " COMPOSTELA " / THE "COMPOSTELA"

Estamos a falar do documento acreditativo de ter realizado o Camiño a pé ou a cabalo , na actualidade tamén en bicicleta , é outorgado polo Cabildo Catedralicio compostelano a aqueles que confesen ter realizado o Camiño por motivos relixiosos , espirituais ou culturais , unha vez comprobado o "carnet xacobeo" de ruta , no cal deben figurar a sinatura e o "selo" dos mosteiros , igrexas ou albergues distribuídos nas principais etapas do camiño a Compostela . Estas etapas comezaron a ser sinaladas por diversas guías desde moi cedo , a máis antiga do peregrino é " O Códice Calistino " , un códice miniado e ilustrado , escrito no século XII e cunha autoría atribuída ao Papa Calixto II (1.119-1.124) , aínda que este dato é moi debatido entre os investigadores .

En canto ás distancias mínimas a percorrer para obter a " Compostela " son :

- A pé ou a cabalo 100 kms. Desde Sarria , Paradela , Brea ou Ferreiros (no Camiño Francés);

desde a cidade de Lugo(no Camiño Norte do interior, variante de Fonsagrada) ; desde Baamonde ou Vilalba aproximadamente (no Camiño Norte da Costa) .

- En bicicleta 200 kms. Desde Ponferrada (no Camiño Francés) ; desde Grandas de Salime en Asturias (no Camiño Norte do interior, variante de Fonsagrada) ; desde Tapia en Asturias (no Camiño Norte da Costa) .

The "Compostela" is a document which certifies that a person has completed the "Camiño" on foot, on horseback or, nowadays, by bicycle. It is awarded by the Chapter of the Santiago's Cathedral to those who have done the pilgrimage for cultural, spiritual or religious reasons, on presentation of the "carne xacobeo", a certificate which guarantees that the pilgrim has completed the route in the traditional way. This certificate must show the stamp or signature of the monasteries, churches or hostels along the main stages of the route to Santiago de Compostela. These stages were first marked out at an early date by several guides. The oldest guide to the pilgrimage is the Codex Calixtinus, an illustrated miniatures manuscript written in the 12th century, whose authorship is attributed to Pope Calixtus II (1119-1124), an assertion which has provoked much debate among researchers.

The following are the minimum distances which must be covered in order to obtain the "compostela":

- 100 kilometres on foot or horseback . From Sarria, Paradela, Brea or Ferreiros (on the French Road) ; from the city of Lugo (on the Inland Northern Route (vía Fonsagrada)) ; from Baamonde or Vilalba approximately (on the Coastal Northern Route).

- 200 kilometres by bicycle . From Ponferrada approximately (on the French Road) ; from Grandas de Salime, in Asturias (on the Inland Northern Route (vía Fonsagrada)) ; from Tapia, in Asturias (on the Coastal Northern Route).

3.- O CAMIÑO FRANCÉS / THE FRENCH WAY

3.1.- INTRODUCCIÓN / INTRODUCTION

Foi este o Camiño definitivamente consolidado como "Camiño de Santiago", aínda que existiron outras rutas, incluso máis utilizadas no comenzo da peregrinación como a ruta cantábrica do Camiño Norte.

O Camiño Francés cuza os pirineos por dous sitios: por Aragón (vía Somport) e por Nafarroa (vía Roncesvalles) formando dous ramais e uníndose en Puente la Reina (Nafarroa), creando unha única corrente de peregrinación cara a Santiago de Compostela.

O Camiño discorre logo pola Rioja, Castilla-León e Galicia, na que entra polo Cebreiro, e cruza por Triacastela, Samos, Sarria, Portomarín, Ventas de Narón, Palas de Rei, Melide, Arzúa, O Pino, chegando finalmente a Compostela.

This was the route which was finally consolidated as the "Camiño de Santiago", although there were other routes which had been used more in the early years of pilgrimage, such as the Northern or Cantabrian Route.

The French Way crosses the Pyrenees at two places:

Somport and Roncesvalles, forming two branches which join in Puente la Reina (Navarre) where a single pilgrims' route to Santiago de Compostela begins.

Crossing the Pyrenees, this route goes through Aragón (via Somport), Navarre (via Roncesvalles), La Rioja, Castilla-León and Galicia. It enters Galicia at Cebreiro and passes through Triacastela, Samos, Sarria, Portomarín, Ventas de Narón, Palas de Rei, Melide, Arzúa, O Pino and Compostela.

3.2.- O CAMIÑO FRANCÉS NA ULLOA / THE FRENCH WAY IN ULLOA

Antes de describir a ruta que nos concerne, vexamos algúns textos de contraste referentes a súa historia:

"As criadas das hospedaxes do Camiño de Santiago, que por motivos vergonzosos e para gañar diñeiro por instigación do demo, achéganse ao leito dos peregrinos, son dignas de condenación. As meretrices que por estes mesmos motivos entre Portomarín e Palas de Rei, en lugares montañosos, adoitan saír ao encontro dos peregrinos, non só deben ser despoñadas, presas e avergoñadas, cortándolles os narices, expoñéndoos á vergonza pública. Soas adoitan presentarse a sós. De cantas maneiras,

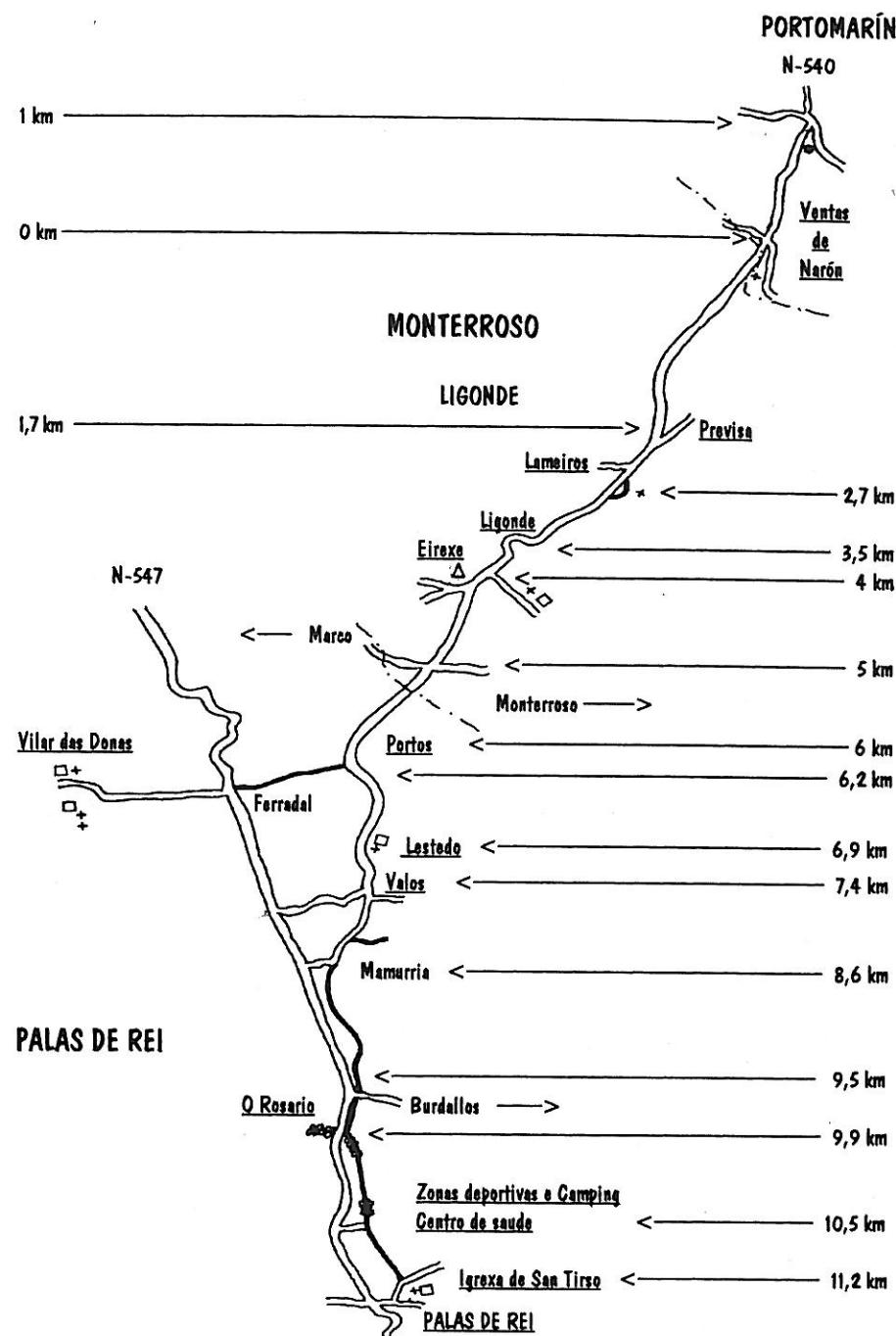
irmáns, o demo tende as súas malvadas redes e abre o antro da perdición aos peregrinos, causame noxo o describilo"

(Libro I do Códice Calixtino, pp. 215-216)

"... no século XIV unha das súas ramas, Alvaro Sánchez de Ulloa, saía coas súas xentes da fortaleza de Felpós (emprazada ao norte de Palas de Rei) para asaltar aos sufridos camiñantes, facéndoos vítimas de toda clase de violencias e vexacións, en grao tal, que o arcebispo Don Berenguel viuse obrigado a perseguir e sitiar aos malféitores, que, finalmente se lle renderon o día 29 de xullo de 1321."

(Losada, A. E Seijas, E. (1966): *Guía del Camino Francés en la Provincia de Lugo*. Lugo: Deputación Provincial de Lugo, p.177)

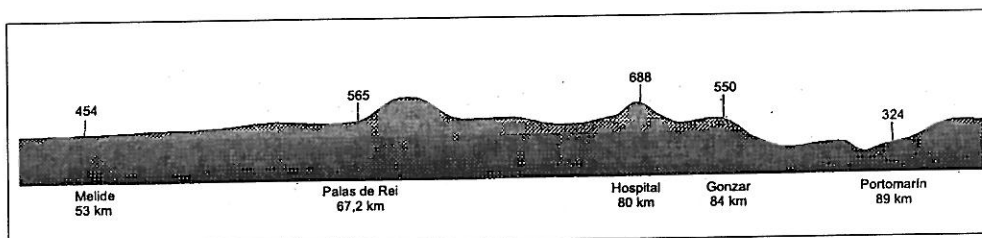
"Palas de Rei, que Lugo, tan fermosa, impediunos chegar onte á tarde, ofrece unha novidade nesta servera Galicia: as súas choupanas, ou edículos, para o millo, pequenas construcións de madeira, sostidas por catro pilares dos que as separan lousas de pedra que cortan o paso aos roedores. As mesmas edificacións vense nas montañas suízas. Aquí, estes agrestes celeiros adórnáanse, case sempre cunha cruz; algunhas veces, cun Santo, cousa que non ocorre nos Alpes suízos. Estes silos devotos de Galicia semellan

SIMBOLOXÍA

	Estrada ou pista asfaltada
	Camiño , Corredoiras ou pista sen asfaltar
	Camiño empedrado
	Escaleiras
	Albergues
	Cruceiros
	Igrexas ou Capelas
	Vista panorámica
	Casa ou local duna entidade ou institución
	Lindes
	Ponte

SECCIÓN OROGRÁFICA DO CAMIÑO FRANCÉS DE SANTIAGO

oratorios, e eu non me imaxino que, en certo modo, Santiago é exhortado a velar polo grao."

(Mauron, M. (1957): Vers Saint Jacques de Compostelle. París: Amiot-Dumont. Traducción do castellano feita por: Bugallal, J.L.(1959): "La provincia de Lugo en el Camino Francés. Páginas de Marie Mauron en su obra Vers Saint Jacques de Compostelle", en Lucus n. 5, pp. 31-33)

Before describing the route in question, let us examine its history from some contrasting texts:

"The maids in the lodgings along the Camiño de Santiago who approach the beds of pilgrims, for shameful reasons and to earn money at the instigation of the devil, are worthy of condemnation. The prostitutes, who for the same reasons, await pilgrims in the mountainous areas between Portomarín and Palas de Rei; must not only be excommunicated but must also be dispossessed and shamefully arrested. They must be displayed to public shame and their noses must be cut off. They are usually alone when they approach solitary men. My brothers, it fills me with disgust to describe all the ways which the devil uses to spread his evil web and open the pit of damnation for pilgrims. "
(Codex Calixtinus, Book I, pp. 215-216)

"...in the 14th century, one of their branches, Alvaro Sánchez de Ulloa, and his men, left the fortress of Felpós (situated to the north of Palas de Rei) in order to attack

the long-suffering travellers, inflicting on them all kinds of violence and humiliations, to such a degree that the archbishop, Don Berenguel, was obliged to pursue and lay siege to the evildoers, who finally surrendered on the 29th of July, 1321."

(Losada, A. and Seijas E. (1961): *Guía del Camino Francés en la Provincia de Lugo*. Lugo: Deputación Provincial, p.177)

"Palas de Rei, which the beauty of Lugo prevented us from reaching yesterday evening, offers a novelty in the harshness of Galicia its huts or sheds for corn, small wooden constructions, standing on four pillars from which they are separated by stone slabs that stop rodents from climbing up. Similar construction can be seen in the Swiss mountains. Here, however, these rural granaries are generally decorated with a cross, or sometimes with the figure of a Saint, which does not happen in the Swiss Alps. These pious Galician grain-stores are like small chapels, and I can not but imagine that, in some way, St. James is entreated to watch over the grain."

(Mauron, M. (1957): *Vers St. Jacques de Compostelle*. Parçis: Amiot-Dumont. Spanish translation: -Bugallal, J.L.(1959): "La Provincia de Lugo en el Camino Francés. Páginas de Marie Mauron en su obra *Vers St. Jacques de Compostelle*", in *Lucus* n. 5, pp. 31-33)

Desde Ventas de Narón (parroquia de San Mamede do Río, municipio de Portomarín), o Camiño diríxese cara a Ulloa, concretamente cruza a divisoria entre Portomarín e Monterroso polo Monte

Veliña, no cal tivo lugar a batalla de Narón (ano 820) contra os Musulmáns.

Entramos na Ulloa polo municipio de Monterroso, seguindo unha pista asfaltada, e percorremos a parroquia de Santiago de Ligonde. En primeiro lugar chegamos ao casarío de Prebisa e logo á aldea de Lameiros. Alí entre o seu patrimonio destaca a Casa de Lameiros, unha "casa grande" con dúas pedras de armas e unha pequena capela exenta dedicada a San Marcos; e tamén é de sinalar o cruceiro, unha obra escultórica datada por unha inscrición no 1674, nos catro lados do pedestal escúlpense os instrumentos da paixón e unha inscrición:

- 1. Escaleira, martelo, tenaces e cravos.***
- 2. A caveira coas dúas tibias cruzadas.***
- 3. Unha coroa de espiñas.***
- 4. Inscrición: DON ARES CONDE I ULLOA ME
FECID AN 1674***

Nun lado da cruz situase a figura de Cristo crucificado e na outra a Virxe ("A piedade").

Chegamos despois a aldea de Ligonde, onde existiu un hospital benéfico e un cemiterio para peregrinos, do primeiro consérvase o Libro de Contas e o solar ("Naval do Hospital"). A tradición popular

afirma que os delincuentes redimían as súas penas se alcanzaban Ligonde antes de ser detidos ("dereito de asilo"). Carlos V (1520) e Felipe II hospedáronse aquí nas súas peregrinacións a Compostela. Dúas son as fontes principais: a "Fonte de San Ramón" á entrada da aldea, e a "Fonte do Medio do Pobo".

Seguindo camiño, e dentro da parroquia de Ligonde (Monterroso) atopamos Eirexe, unha pequena aldea cunha pequena igrexa románica e unha especial devoción á Santa Cruz, celebra a súa festa o 17 e o 18 de setembro, na cal os romeiros realizan ofrendas tales como velas, exvotos, carne de porco, o peso en grao de cereal equivalente ao peso do ofrecente. Á saída de Eirexe hai unha fonte co nome de Fonte das Lamas do Redondo. Nesta aldea tamén se localiza un moderno albergue de peregrinos, na antiga escola rural, hoxe rehabilitada.

Deixando ás nosas costas o concello de Monterroso, e despois dun cruce de pistas asfaltadas, adentrámonos no concello de Palas de Rei polas penichairas dos montes da "Pallota" e do "Rosario". O Camiño deixa a un lado os castros de Ximonde e o de Lardeiros e chegamos á pequena aldea de Portos (Santiago de Lestedo-Palas de Rei), que dá nome a un regato de preto. Nas proximidades de Portos consérvase un pequeno tramo da antiga calzada. Pasando Portos, e cara ao norte, á dereita do Camiño

atópase a 2,2 kms. Vilar das Donas, parroquia palense moi ligada ao Camiño de Santiago, e que nos ofrece un valioso patrimonio cultural monumental. Voltando ao Camiño Francés e pasando Portos chegamos a aldea de Lestedo, o asentamento é dominado pola igrexa parroquial (con vestixios de pinturas do s. XIV) e a cen metros da mesma hai un vello cemiterio de peregrinos. Ao igual que en Ligonde, algúns autores din que existiu un hospital para peregrinos sostido polos señores da Ulloa. En Lestedo hai tres magníficas fontes que non secan en todo o ano: Fonte do Garda, Fonte da Fonte e Fonte do Pascual. Tamén hai un cruceiro coas seguintes inscricións no pedestal:

Anverso:

MISION
DE LESTEDO
AÑO DE 1860
SE CONCEDEN

Lateral:

REZANDO
CINCO VECES
LA ORACIÓN
DEL
PATER NOSTER
AVE MARIA
Y GLORIA

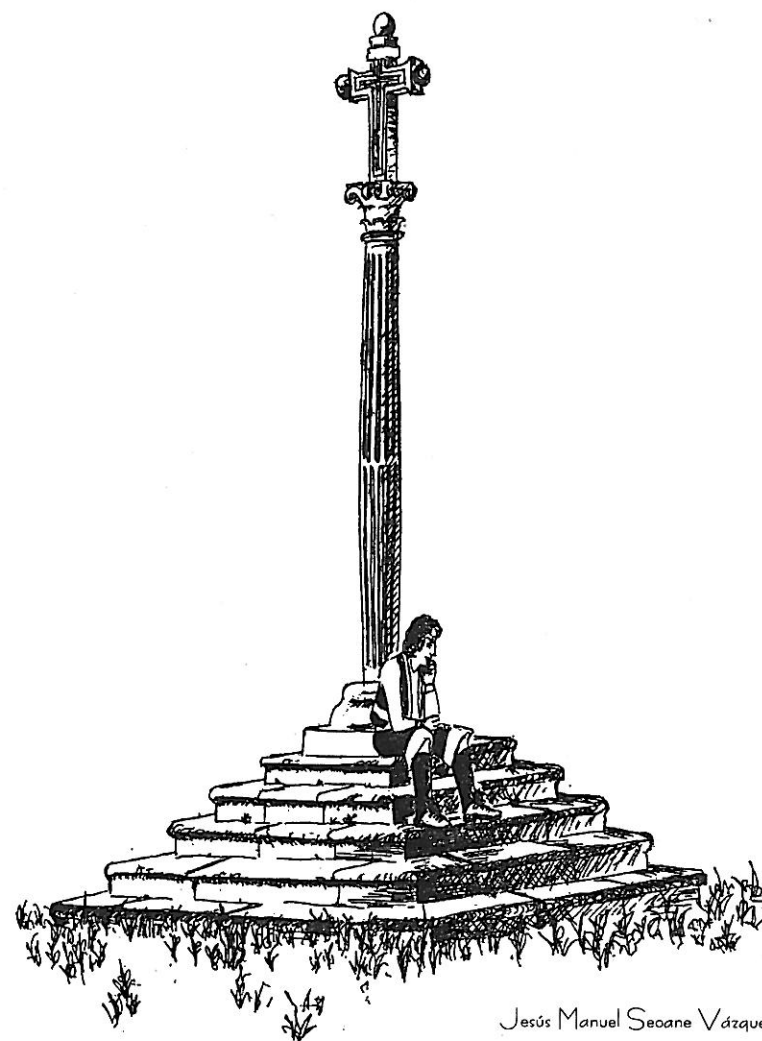
Reverso:

EN MEMORIA
DE LA PASIÓN
Y MUERTE
DE
JESUCRISTO
NUESTRO
SEÑOR

A continuación o Camiño cruza pola aldea de Valos, logo o Campo do Remollón, antigo lugar para

o descanso e o espaxamento dos camiñantes, nel sitúase a "Fonte do Remollón", utilizada para darse un baño ou remollón. A continuación deixamos a un lado o casarío da Mamurria, deixando a pista asfaltada que enlaza coa N-547 e seguimos por un camiño de terra ata as casas de A Brea, á esquerda deixamos o casarío de Avenostre, topónimo que parece proceder das primeiras verbas dun himno que a estas alturas pronunciaban os peregrinos en acción de grazas: "Ave, Noster Iacobus...". As Lamelas e O Rosario son os seguintes puntos de paso, e o Camiño vai a carón da estrada N-547. O Rosario é unha altura desde a cal se pode contemplar un amplo horizonte, no cal se divisa o Pico Sacro, montaña preto de Compostela que anuncia a pronta chegada á mesma. O Camiño descende por Casas Revoltas ata a vila de Palas.

O primeiro que atopamos antes de chegar ao núcleo, son as instalacións do Campamento Xuvenil, a zona de Camping, a zona deportiva (pavillón polideportivo, campo de fútbol e piscina), e o Centro Médico. Na vila de Palas (parroquia de San Tirso de Palas de Rei, o Pallatium Regis dos documentos medievais en latín) o peregrino acostuma a deterse, e xa no século XII era final da XII etapa e comezo da XIII segundo o Códice Calixtino. A escasos metros da vila, en dirección a Monterroso, no lugar de Gresulfe,

Jesús Manuel Seoane Vázquez

Cruceiro Maior de Vilar das Donas

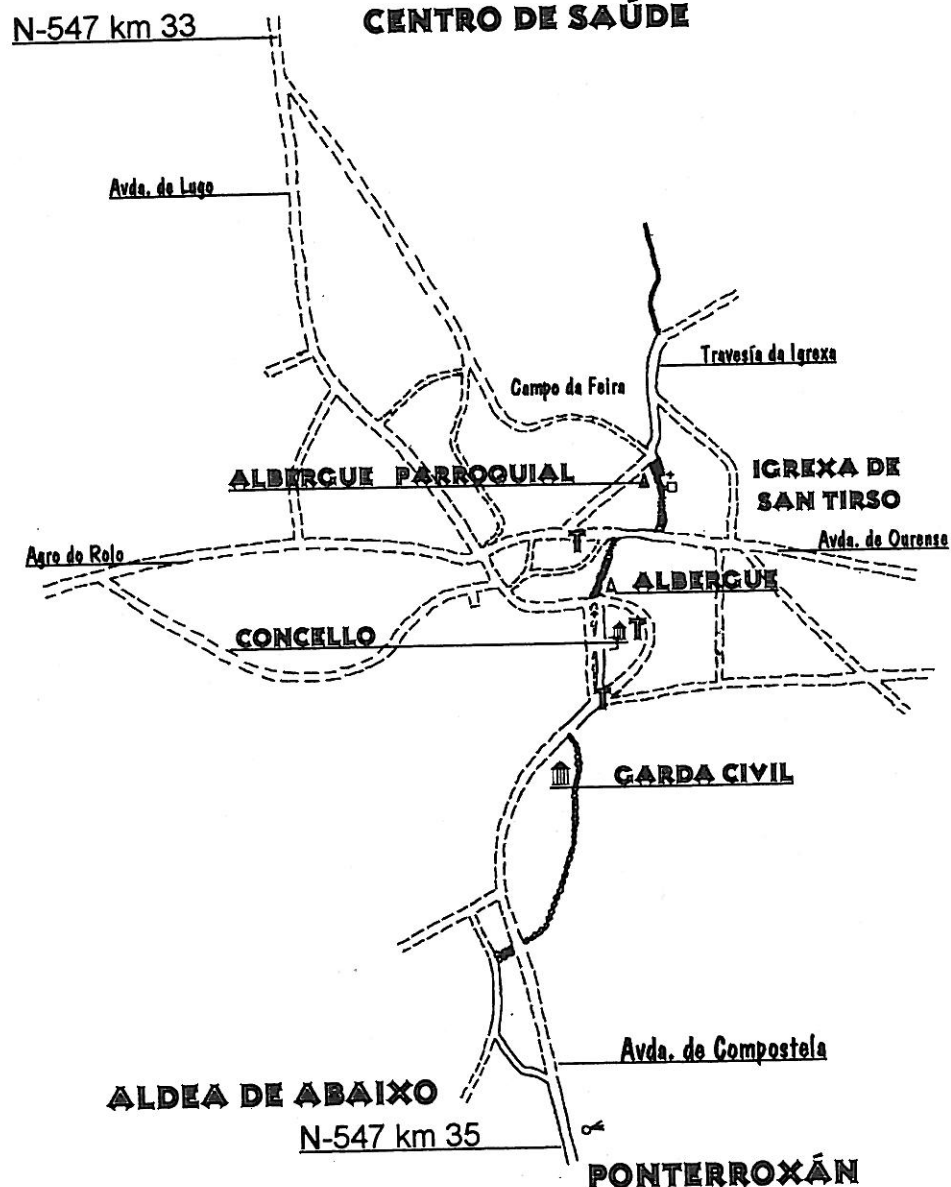
existiu un hospital de peregrinos. Na vila de Palas destacamos a lenda de orixe que sitúa en Palas o pazo do rei visigodo Witiza (712-710), de aí o nome de Palas de Rei, segundo esa lenda. A igrexa parroquial conserva a súa portada románica (século XII), e recentemente reconstruíuse a súa antiga torre, desde o atrio da igrexa, lugar de paz, romances e paseos, un pode descansar e divisar o horizonte do val do Pambre e dos contornos da vila desde un interesante mirador. A carón da igrexa, actualmente na súa cabeceira, logo de varios traslados, está o cruceiro parroquial cun pedestal sobre o cal hai unha pequena pia para a auga bendita; o cruceiro dá nome ao barrio do Cruceiro, e tamén se sitúa nel unha magnífica casa grande de pedra ("O Cuartel Vello") con típicas chemineas estilo pazo, fronte á mesma o novo albergue parroquial acolle aos peregrinos que o solicitan. No fondo da Rúa da Paz, as súas casas de pedra, con excelentes portas, aínda parecen debuxar a orixe medieval da vila de Palas; e no barrio da Aldea de Abaixo a Casa Torre dos Ulloa (hoxe "Casa de Rouco") data do século XVI e dispón de fermosísimos escudos e unha porta en arco de medio punto. Desde o punto de vista do patrimonio monumental tamén hai que destacar a fachada do edificio do concello, que data dos anos 40 do s. XX; o edificio do albergue de peregrinos ("Casa de

Xeré"), unha casa de pedra rehabilitada que conxuga elementos tradicionais e modernos; e a "Casa de Margot", magnífica fachada de pedra de gra e corredores, un bo exemplo de como se debe restaurar unha casa vilega. Cinco son as fontes de auga máis importantes: unha a carón das instalacións do Campamento Xuvenil, baixando do Rosario e logo de Casas Revoltas; outra na "Fonte do Bispo" na parte alta da vila e a carón da estrada cara Lugo, cun nome que deriva dalgunhas narracións que sitúan a Palas como sé do Bispo Pastor (século V); outra é a "Fonte de Pereiro"; tamén a fonte no adro da igrexa parroquial; e finalmente a "Fonte do Peregrino", no fondo da Travesía do Peregrino. Na parte alta desta Travesía do Peregrino existe un cruceiro realizado e instalado alí a finais dos anos 80 deste s. XX, na súa base pódese ler a inscrición: CAMIÑO DE SANTIAGO.

Na vila de Palas e no resto da comarca da Ulloa, o peregrino ou visitante pode descansar, repoñerse e disfrutar da boa gastronomía da zona: como o famoso queixo da Ulloa ou os seus chourizos artesanais, o seu pan e outros alimentos como o caldo, os espárragos da Ulloa, o xamón, o polbo estilo "feira", as "chulas" (postre caseiro) e as castañas.

Voltando ao Camiño Francés, cabe recordar o seu paso pola vila de Palas. Antigamente os

ZONAS DEPORTIVAS E CAMPING CENTRO DE SAÚDE

VILA DE PALAS DE REI

peregrinos reuníanse na parte baixa da vila, na Aldea de Abaixo, nun lugar chamado "Campo dos Romeiros", topónimo aínda conservado hoxe. Outro topónimo conservado na vila e que recorda o fenómeno xacobeo é a rúa denominada "Travesía do peregrino".

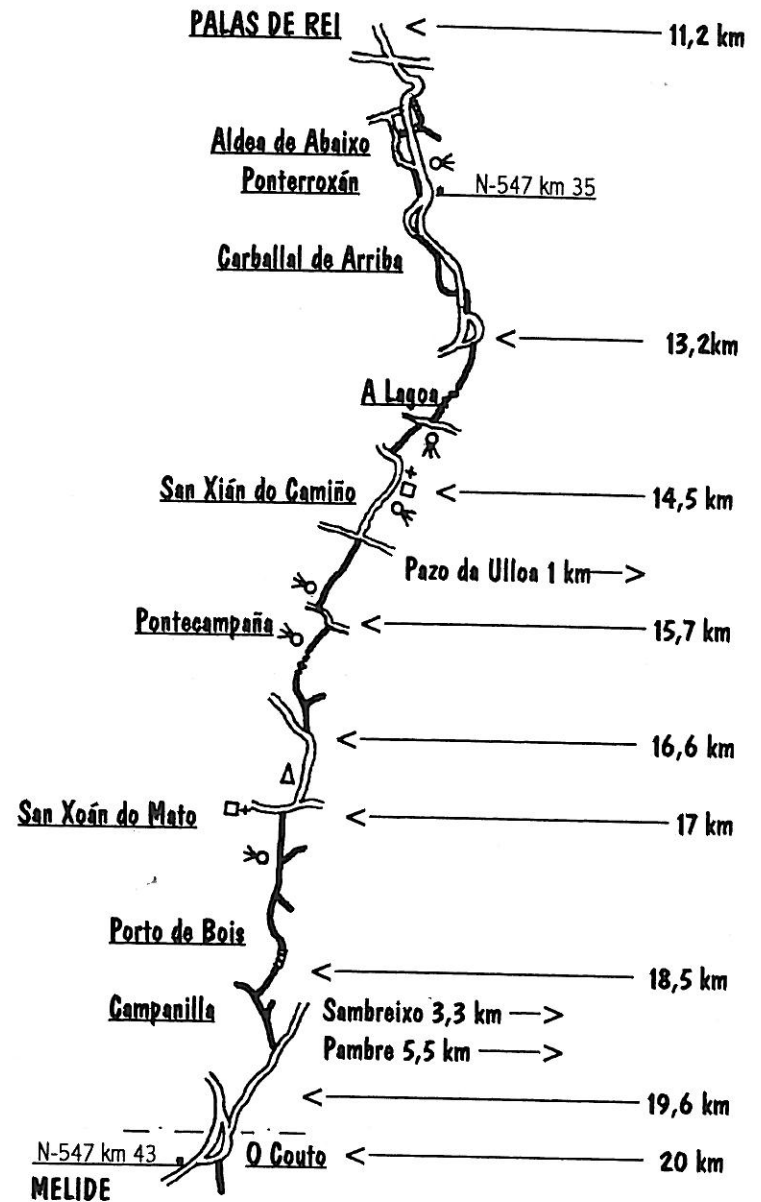
Pois ben, unha vez deixada atrás a vila de Palas, o Camiño cruza a Ponterroroxán (sobre o regato Roxán), segue pola dereita e atravesa a aldea do Carballal de Arriba, onde atopamos cunha "fonte de rego", e A Gaiola (da parroquia de San Sebastián do Carballal). E se ata aquí este tramo do Camiño discorre na súa maior parte por asfalto e lugares sen moitas sombras, a partir de aquí as cousas mudan e van a predominar os camiños e as corredoiras, e as excelentes sombras das centenarias carballeiras do contorno.

Despois da Gaiola o Camiño desvía cara A Lagoa, pola esquerda, cruzando a actual estrada de Santiago. No tramo de camiño que ladea a pequena lagoa hai uns excelentes "pasos" feitos en pedra de gra, que serven para sortear a lama e a auga no inverno, feitos polos nosos arquitectos sen título, os labregos da zona.

Máis adiante chegamos a San Xián do Camiño, unha fermosa aldea na cal queremos destacar o seu conxunto de hórreos, aproximadamente unha docena,

un en cada casa, de tipo mixto (madeira e pedra, con teito de tella), que xa podemos vir admirando noutras aldeas e lugares, pero que aquí abundan en número; tamén quero destacar o seu cruceiro cunha fonte a carón, e a súa fermosísima igrexa románica (coa cabeceira do s. XII). A partir de San Xián o camiño descende no seu grao de pendente e seguimos cara a Pallota e a nosa dereita deixamos o Castro de San Xián; á esquerda e a 1 km. está o pazo de Vilamaior da Ulloa, antiga capital do señorío da Ulloa, e segundo as fontes orais contaba con cárcere, campo da feira e rexiduría fiscal. Do mesmo queda en pé un corpo rectangular cunha magnífica solaina, e sobre a dovela central do arco da portada central está o escudo da familia nobiliaria dos Ulloa, consistente en quince xaqueis de xadrez.

Desde a Pallota descendemos ata a Pontecampaña (parroquia de San Pedro de Meixide), nome dunha pequena e dispersa aldea que toma o nome dunha vella ponte sobre o río Pambre, con sólidos pilares de gra. A uns cen metros da ponte e río abaixo hai un fermoso muíño-vivenda, o "muíño de Campaña", magnífico exemplo da arquitectura popular galega; e a uns cincuenta metros río arriba atopamos un pequeno "muíño rocho", o "muíño de Mariñao", case en ruínas o teito, pero conservando as súas paredes, feitas de sillares de cantería. A uns

Igrexa de San Tirso de Palas de Rei

trescentos metros, á esquerda do Camiño e en dirección a Andemil, atopamos a Casa de Campaña, casa nobre con escudos que foi dos Montenegro, feita de sillares de gra perfectamente alineados.

A partir da Pontecampaña hai que subir unha lixeira pendente, e o Camiño discorre entre carballeiras ata a aldea de Casanova (parroquia de San Xoán do Mato) onde hai unha fonte e tamén un albergue de peregrinos, na antiga escola rural, que foi rehabilitada para tal fin.

Continuando o percorrido seguimos cara Vilacendoí e á dereita deixamos O Mato a uns trescentos metros, donde está a igrexa parroquial cun atrio repleto de cruces de pedra, e fóra do atrio hai un fermoso cruceiro que recorda a outros da comarca como o de Alvidrón (Antas de Ulla), e dispón dunha cruz coa seguinte iconografía: Cristo Crucificado no anverso e a Virxe das Angustias no reverso, con sete puñais cravados no corazón representando as sete dores.

O Camiño deixa un pouco á esquerda Vilacendoí, alí tamén podemos atopar unha casa cun escudo dos Ulloa gravado nun dintel, o que nos informa da súa orixe medieval.

Descendendo cara Porto de Bois (parroquia de San Xoán do Mato-Palas de Rei) pódese divisar os torreoóns do castelo de Pambre, a uns 2 kms.

aproximadamente. Preto de Porto de Bois hai unha antiga casa nobre cun escudo dos Varela (un castelo, cinco barras, a roda de Santa Catalina e tres frores de lis).

Pasando o regato de Porto de Bois ascendemos ata o casarío da Florida, a Campanilla e O Couto adentrándonos alí na provincia da Coruña e chegando ao Leboreiro (parroquia de Santa María-Melide), un poboado de orixe medieval no cal existiu un antigo hospital de peregrinos e que recuperou para esa función de albergue unha antiga escola; estamos a aproximadamente 57 kms de Santiago de Compostela.

We enter Ulloa from Ventas de Narón, in the parish of San Mamede do Río, in the municipality of Portomarín, to be exact, at Monte Veliña, where the battle of Narón took place against the Muslims in 820.

In the municipality of Monterroso, following an asphalted track, we go through the parish of Santiago de Ligonde. We first arrive at the "casarío" or farmhouse of Prebisa and then the village of Lameiros. Among its old buildings, the Casa de Lameiros stands out, a "big house" with two stone coats-of-arms and a small open chapel consecrated to St. Mark. The "cruceiro" is also worth inscription dating from 1674. On the four sides of the pedestal, there are carvings of the instruments of Christ's passion and an inscription:

1. A ladder, a hammer, pincers and nails.
2. A skull and two cross-bones.
3. A crown of thorns.
4. The inscription: D. ARES CONDE I ULLOA ME FECID AN 1674

On one arm of the cross is a figure of the crucified Christ and on the other the Virgin ("A Piedade").

Next we reach the village of Ligonde, where there used to be a charitable hospital and a cemetery for pilgrims. The accounts book of the forms is preserved, along with a plot of ground ("Naval do Hospital"). Popular tradition claimed that a criminal who reached Ligonde before being arrested would be redeemed of his crimes ("the right to asylum"). Carlos V and Felipe II stayed here on their pilgrimages to Compostela. There are two main springs, "Fonte de San Ramón", at the entrance to the village, and "Fonte do Medio do Pobo", in the centre.

Further along, within the parish of Ligonde (Monterroso), we find the little village of Eirexe with its small Romanesque church consecrated to the Holy Cross. The local religious festival is celebrated on the 17th and 18th of September, when the visiting faithful make such offerings as candles and vows, sides of pork or the person's own weight in grain. On the way out of Eirexe, there is a spring which is known as Fonte das Lamas do Redondo. There is also a modern hostel for pilgrims in this village, in the restored old rural school building.

Leaving behind the municipality of Monterroso and passing a function of asphalted tracks, we enter the

municipality of Palas de Rei along the high plains of the hills of "Pallota" and "Rosario". The "castros" or celtic forts of Ximonde and Lardeiros are to one side before we arrive at the little village of Portos (Santiago-de Lestedo), which gives its name to a nearby stream. A small section of the old road is conserved in the proximity of Portos. Passing through Portos and heading north to the right of the route, we find Vilar das Donas. This parish of Palas de Rei is closely linked to the "Camiño de Santiago" and has much to offer of historical and cultural interest.

Returning to the French Way and passing through Portos, we arrive at the village of Lestedo (Santiago de Lestedo), which is dominated by the parish church which has remains of 14th century paintings. A few metres away is an old cemetery for pilgrims. Some authors claim that there was also a hospital for pilgrims here, like in Ligonde, which was supported by the Lords of Ulloa. There are three magnificent springs in Lestedo, which do not dry at any time in the year: Fonte do Guarda, Fonte da Fonte and Fonte do Pascual. There is also a "cruceiro" or stone cross with the following inscriptions on its pedestal:

<u>Observe:</u>	<u>Lateral:</u>	<u>Reverse:</u>
The Mission Of Lestedo In the year 1860 Is granted	By Saying Five Times Our Lord's Prayer The Ave María And the Gloria	In Memory Of the Passion And Death Of Jesus Christ Our Lord

Then, the route passes through the village of Valos, followed by the Campo do Remollón, an old holt for travellers to rest and relax, in which we can find the "Fonte do Remollón", a spring which was used for bathing. The "casarío" or farmhouse of Mamurria is to one side before we leave the asphalted track which joins the N-547 and take an unsurfaced track as far as the group of houses as A Brea. On the left, we pass the "casarío" or farmhouse of Avenostre, whose name is apparently derived from the first words of the hymn which pilgrims used to sing in thanksgiving at this point: "Ave, Noster Iacobus..." As Lamelas and O Rosario are the next points on the route, which continues along the N-547. O Rosario is a hill with a wide view, from which we can see the Pico Sacro, a mountain near Compostela which tells travellers that the journey is nearing its end. From here, the route goes downhill through Casas Revoltas as far as the small-town of Palas.

Before we arrive at the centre of Palas, we find the facilities of the Youth Camp, the camping area, the sports complex, with a sports centre, football field and swimming pool, and the Health Centre. Pilgrims usually stop in the small town of Palas (in the parish of San Tirso de Palas de Rei, the "Pallatium Regis" of medieval documents) and, according to the Codex Calixtinus, already in the 12th century it was the end of the 12th stage and the beginning of the 13th. A short distance from the small town, in the direction of Monterroso, at a place called Gresulfe, there was a hospital for pilgrims. According to Legend, Palas was the site of the palace of the Visigoth King Witiza (702-710), from which its name,

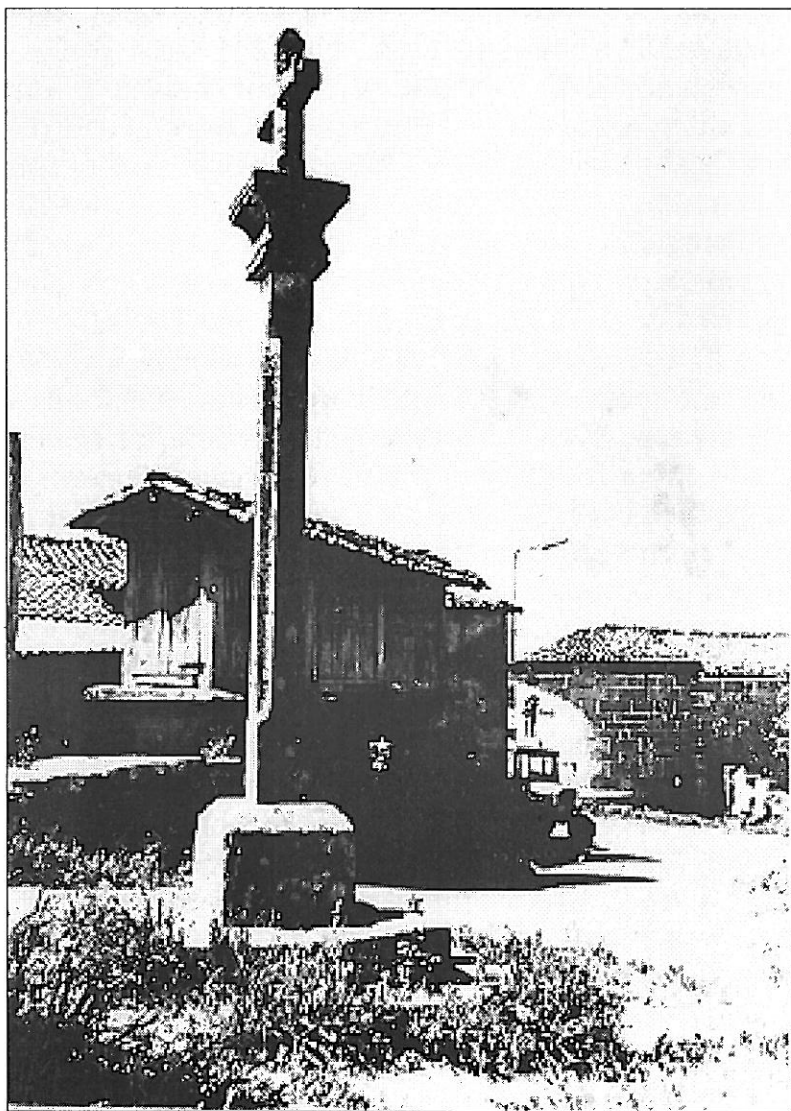
Palas de Rei, is derived. The parish church conserves its romanesque facade (12th century) and its ancient tower has recently been rebuilt. The atrium of the church is a peaceful, romantic place, where people can relax and walk and observe the Pambre valley and the surrounding area from an interesting viewing point. The parish "cruceiro" or sculpted stone cross is in the apse of the church today, after many moves. It has a pedestal on which there is a small stoop for holy water. The cross gives its name to the Cruceiro district, where there is also a magnificent stone house ("O Cuartel Vello"), with fireplaces typical of "pazos" or manor houses of this style. Opposite this house is the new parochial hostel where pilgrims may request lodgings. The houses at the end of Rúa da Paz, with their wonderful granite entrances, still seem to evoke the medieval origins of the small town of Palas; and in the district of Aldea de Abaixo, the fortress-house of the Ulloa (now "Casa de Rouco") dates from the 16th century and has coats-of-arms of great beauty and a doorway with a semicircular arch. Among the other buildings of architectural and historical interest, the facade of the town-hall, dating from the 1940, is of particular interest as well as the building of the pilgrim's hostel ("Casa de Xeré", a renovated stone house which combines traditional and modern elements), and the "Casa de Margot" (with a magnificent granite facade and galleries, an excellent example of how a town-house should be restored). There are five principal springs: one beside the Youth Camp facilities, on the way down from O Rosario, after Casas Revoltas; another beside of the parish church; another in the "Fonte do Bispo" in the

high part of the town beside the road to Lugo, whose name is derived from the claims that site Palas as the see of the pastoral bishop (5th century); another is the "Fonte de Pereiro" beside Rúa da Paz, next to "Casa de Pereiro"; and finally the "Fonte do Pelegrín" at the end of the Travesía do Peregrino. In the higher part of the Travesía do Peregrino, there is a "cruceiro" or stone-cross which was made and placed there at the end of the 1980s, and whose base is inscribed: CAMIÑO DE SANTIAGO.

In the small town of Palas, the pilgrim or visitor can rest, recover his strength and enjoy the fine food of the area, such as the famous Ulloa cheese, or home-made chourizos (dry pork sausages), the local bread or other dishes such as caldo (a traditional broth), the Ulloa asparagus, ham, octopus (in the "feira" or market style, boiled in copper cauldrons), chulas (a home-made dessert) or chestnuts.

It should be remembered that the French Route, to which we now return, passes through the small town of Palas. Formerly, pilgrims would assemble in the lower part of the town, in Aldea de Abaixo, in a spot known as "Campo dos Romeiros", a place-name which is still used today. Another place-name which is conserved in the town and which recalls the pilgrimage is the street known as "Travesía do Peregrino".

Leaving behind the small town of Palas, the route now crosses a bridge, Ponterroxán, over the Roxan stream, and continues on the right through the village of Carballal de Arriba, where we find the spring of "Fonte do Rego"; and through A Gaiola (in the parish of San Sebastián do Carballal). Up to this point, this section of

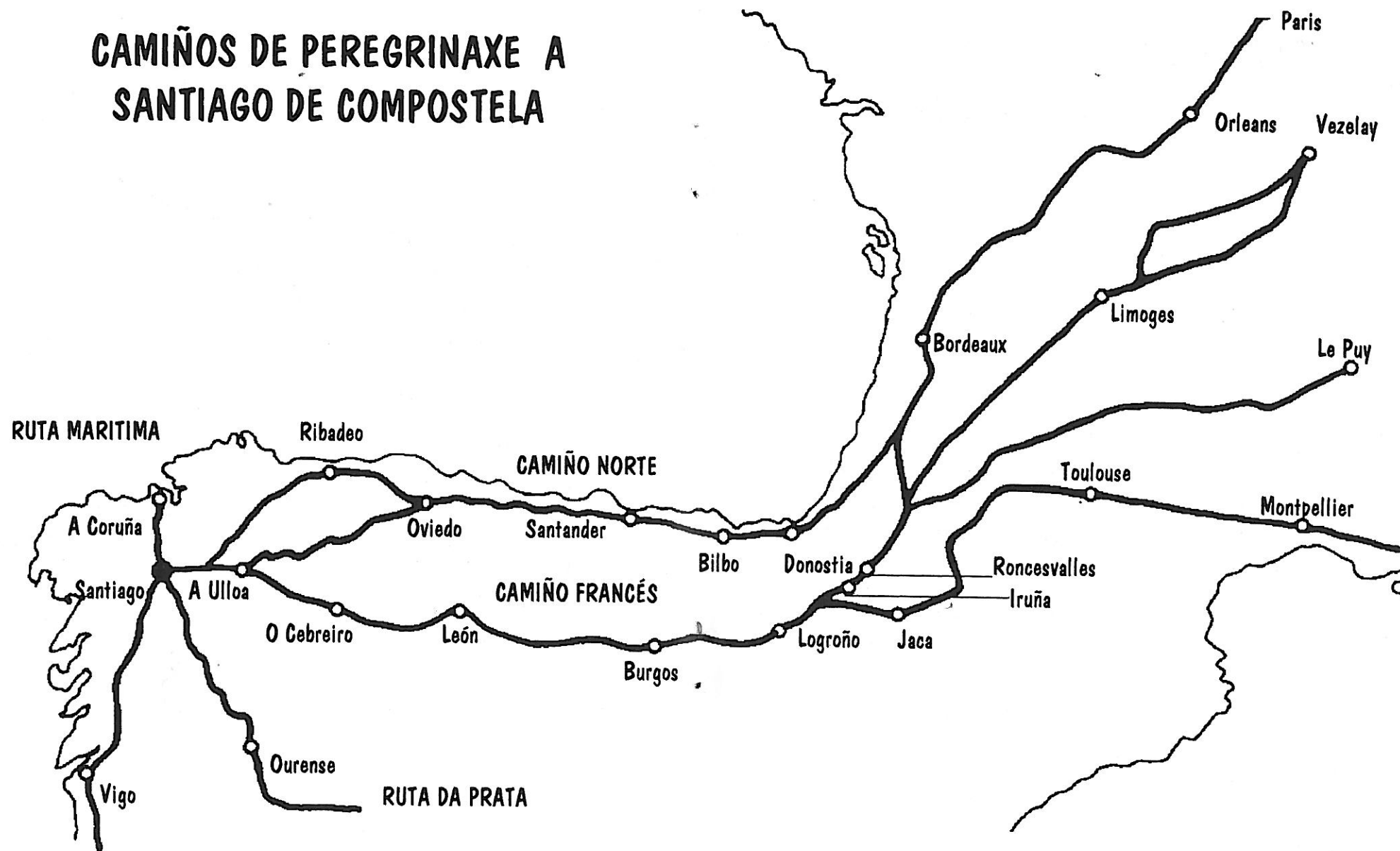
Cruceiro de San Xán do Camiño

the "Camiño" has generally been asphalted and has crossed open spaces with little shade, but from here on, things change and shady paths and tracks predominate, running through the ancient oak forest of the area.

After A Gaiola, the route changes course and heads left towards A Lagoa, crossing the main modern-day road to Santiago. In the section of the route, which borders a small lake, there are some fine granite stepping-stones, which serve to ford the mud and water in winter, and which were made by untrained local architects, the farm workers of the area.

Further on, we arrive at San Xán do Camiño, a beautiful village with an outstanding collection of hórreos or traditional granaries, approximately a dozen in number, one beside each house. They are mixed in style, of wood and stone, with tiled roofs, similar to those that can be admired in other villages, though more numerous here; there is also a "cruceiro" or stone cross, with a spring beside it, and a beautiful Romanesque church whose apse dates from the 12th century. After San Xán, the gradient of the route becomes less pronounced and we pronounced and we continue towards A Pallota leaving the "castro" or celtic fort of San Xán to our right; to the left, at a distance of 1 kilometre, is the "pazo de Vilamaior de Ulloa" or the "pazo de Ulloa", the ancient seat of the Ulloa estate, which, according to oral sources, had a jail, a market-field and a fiscal register. The rectangular body, with a magnificent balcony, still stands. Over the central voussoir of the main entrance arch is the coat-of-arms of the noble family of the Ulloa, which consists of fifteen chequered pieces.

CAMIÑOS DE PEREGRINAXE A SANTIAGO DE COMPOSTELA

From A Pallota, we continue downhill to Pontecampaña (in the parish of San Pedro de Meixide), a small scattered village which takes its name from an old bridge with solid granite pillars over the river Pambre. A hundred metres downriver from the bridge is a beautiful, lived-in water-mill, the "muíño de Campaña", a magnificent example of popular Galician architecture; and some fifty metres upriver, we find a small water-mill or "muíño rocho", the "muíño de Mariñao", whose roof is almost completely in ruins but whose walls of dressed stone are conserved. Three hundred metres away, to the left of the route in the direction of Andemil, we find "casa de Campaña", a noble house with the coats-of-arms of the Montenegro, built of perfectly aligned granite stone.

After Pontecampaña, there is a slight rise in the route, which continues through oak-forest as far as the village of Casanova (in the parish of San Xoán do Mato), where there is a spring and also a hostel for pilgrims, in the old rural school, which was renovated for that purpose.

The route goes on in the direction of Vilacendoi, passing by O Mato, three hundred metres to the right, where there is a parish church whose atrium is full of stone crosses. Outside the atrium there is a beautiful "cruceiro" or stone cross, similar to others in the locality, like one in Alvidrón (Antas de Ulla), and on which the following figures are represented: the crucified Christ on the obverse side and a Virgin on the reverse, the "Virxe das Angustias", with seven nails in her heart to represent the seven sorrows.

The route passes Vilacendoi, a little to the left, where we can also find a house with the Ulloa coat-of-arms engraved over the door, which indicates its medieval origin.

Descending towards Porto de Bois (in the parish of San Xoán do Mato-Palas de Rei), the fortified towers of the castle of Pambre can be made out at a distance of approximately 2 kilometres. Near Porto de Bois, there is an ancient noble house with the coat-of-arms of the Varela (a castle, five bars, St. Catherine's wheel and three fleurs-de-lis).

Crossing the stream of Porto de Bois, we go uphill towards the "casaríos" or farm-houses of A Florida, A Campanilla and O Couto, crossing into the province of A Coruña and reaching O Leboreiro (in the parish of Santa María-Melide), a village of medieval origin where there used to be an old pilgrims's hospital and where, today, there is a hostel for pilgrims in the old rural school which was renovated for that purpose. We are now approximately 57 kilometres from Santiago de Compostela.

4.- O CAMIÑO NORTE / THE NORTHERN ROUTE

4.1.- INTRODUCCIÓN / INTRODUCTION

O Camiño Norte é coñecido tamén polo nome de Ruta Cantábrica ou Camiño Alto , e foi usado nos primeiros tempos da peregrinación , pola presión da conquista musulmana da península . Máis tarde e coa expansión cara o río Douro , o Camiño Francés comezou a ser o máis usado e organizado pola Orde francesa de Cluny xa que era menos accidentado e tiña unha mellor orografía que o do Norte . O Camiño Norte iniciaba a súa andadura iberica por Euskadi , continuaba por Cantabria e Asturias e internábase en Galicia .

Sen embargo este Camiño non xorde da nada ou sen motivo , nel conflúen varias vías clásicas : A vía romana entre Oviedo , Lugo e Iria (actual Padrón) , a vía de Afonso II a Compostela e o camiño de San Salvador de Oviedo . A protección real foi impulsando na Idade Media esta ruta , todo iso con obxecto de crear unha expectativa de resistencia política e relixiosa ante os Musulmáns .

En canto ás rutas deste Camiño Cantábrico en

Galicia , dúas son as principais :g

A/- O Camiño Norte que vén de Oviedo e entra en Galicia por Ribadeo .

Esta era a ruta máis utilizada nos primeiros tempos da peregrinación , pero perde importancia co avance da " Reconquista " e a organización do Camiño Francés . A pesar diso moitos peregrinos seguirán usandoo , sobre todo o tramo astur-galaico, desvíándose do Camiño Francés para visitar as reliquias da Cámara Santa da Catedral de Oviedo e admirar a arquitectura e a arte de Asturias .

A ruta seguía por Vilanova de Lourenzá , Mondoñedo , Vilalba , Baamonde , Parga , Miraz , Sobrado dos Monxes e Arzúa , donde se unía co Camiño Francés .

Unha variante desta ruta ía un pouco máis ao interior , e adentrábase en Galicia por Abres , onde cruzaba o río Eo , logo pasaba pola Pontenova , Meira e Lugo . Desde alí o peregrino continuaba camiño ata unir a súa ruta coa do Camiño Francés , ben en Pallas de Rei ou ben en Melide .

B/- O Camiño de Fonsagrada ou Camiño Primitivo .

Este penetraba en Galicia polo interior de Asturias , cruzaba o Porto do Acevo , Fonfría ,

Fonsagrada , Montouto , Paradavella , O Cádavo , Castroverde , e Lugo . Ata aquí todos os investigadores están de acordo . Mais a partir de Lugo , o Camiño ten diversas variantes , a falta de novos estudos , as seguintes son as máis coñecidas:

- a/ Lugo-Pacio-Augasantas-Leboreiro.*
- b/ Lugo-Meixaboi-Portos .*
- c/ Lugo-Pacio-Ferreira-Augasantas-Palas de Rei .*
- d/ Lugo-Pacio-Hospital das Seixas-Vilouriz-Melide.*

Vexamos brevemente os seus itinerarios :

" Desde o barrio de San Lázaro , de Lugo , continuaban por Louzaneta , Alto , O Burgo , O Hospital - denominación que se pode relacionar co paso dos peregrinos - , Retorta , Burgo do Negral e Pacio . Desde Pacio podían ir a Augasantas e baixar pola marxe dereita do Pambre por cerca de Felpós , para saír ao Leboreiro . Tamén podían percorrer , partindo de Lugo, o camiño que vai por O Torreón , Santa Madanela e San Martiño do Mote de Meda e Meixaboi , pasando aquí a ponte do mesmo nome para continuar a Porto , xa preto de Lestedo , onde enlazaban coa vía principal "

(VÁZQUEZ DE PARGA , L ; LACARRA , J.M. e URÍA RIU , J. (1992 ,or. 1948) : Las peregrinaciones a

Santiago de Compostela , tomo II . Navarra : Gobierno de Navarra , p. 591)

No anterior texto sinálanse dúas variantes , a primeira iría desde Pacio (Friol) ata Augasantas (Palas de Rei) e Leboreiro (Melide-A CORUÑA) , a segunda cruzaría o municipio de Guntín e uniría Lugo con Portos , no Camiño Francés .

Outra variante utilizada era desde Pacio (Friol) continuar a Ferreira (Palas de Rei) , Augasantas , San Vicente da Ulloa ,Maceda , Laia , Filgueira e Palas de Rei , onde unirían a ruta co Camiño Francés .

Outra variante máis sería a denominada por algún investigador " Camiño Real " (ARES VÁZQUEZ, N.(1.993): " O Camiño Primitivo de Santiago " , en Lucensia nº 6 , p. 15 e ss.), e por outro " Camiño de Oviedo " (TABOADA ROCA, M.(1.976): " Camiño de Santiago " , en Gran Enciclopedia Gallega , tomo XX , p. 244) . O percorrido da mesma seguiría o seguinte itinerario desde a cidade de Lugo e ata Melide : San Lázaro da Ponte , San Vicente de Veral , San Xoán do Alto , San Vicente do Burgo , San Martiño de Poiomillos , San Miguel de Bacurín , San Pedro de Mera , San Román de Retorta , Santa María do Pacio , San Martiño de Ferreira , San Xurxo de Augasantas , San Salvador de Merlán , Hospital das Seixas , Santiago de Vilouriz (Toques) , San

Estevo de Vilamor , San Martiño de Oleiros , San Salvador de Abeancos , Santa María dos Ánxeles e San Pedro de Melide , onde se uniría co Camiño Francés .

The Northern Route is also known as the Cantabrian Route or High Way and it was used in the early years of the pilgrimage due to the pressure of the Muslims who were trying to conquer the Iberian Peninsula to the south. Later, when the Muslims had been pushed back to the river Douro, the French Way, organised by the Cluny monks, began to be used more, as its terrain was smoother than the Northern Way. The Northern Route entered the Iberian Peninsula in the Basque Country and continued through Cantabria and Asturias before reaching Galicia.

However, this route did not appear out of nowhere and was, in fact, the result of the convergence of several classical roads: The Roman Way, between Oviedo, Lugo and Iria (nowadays Padrón), the route to Compostela of Alfonso II, and the road to San Salvador de Oviedo. During the Middle Ages, the route received royal protection with the intention of creating political and religious resistance to the Muslims.

The following are the two main branches of the Cantabrian Way:

A/- The Northern Route from Oviedo, which enters Galicia through Ribadeo.

This was the most popular route in the earliest times

of the pilgrimage, but with the advance of the "Reconquest" and the organization of the French Way, it lost importance. In spite of this, many pilgrims continued to use it, especially the part of the route in Galicia-Asturias. They used to leave the French Way in order to visit the relics in the Sacred Chamber of the Cathedral of Oviedo and to admire the architecture and art of Asturias.

In Galicia, the route went through Vilanova de Lourenzá, Mondoñedo, Baamonde, Parga, Miraz, Sobrado dos Monxes and Arzúa, where it merged with the French Way.

There was a variation of this route further inland which entered Galicia at Abres, where it crossed the river Eo, and then went through Pontenova, Meira and Lugo. From Lugo, the pilgrim went on until he joined the French Way, either in Palas de Rei or in Melide.

B/- The Fonsagrada Way or the Early Route.

This route entered Galicia inland from Asturias, went through Porto de Acevo, Fonfría, Fonsagrada, Montouto, Paradavella, Ó Cádavo, Castroverde, Lugo. Up to this point, all researchers agree. But, from Lugo on, the Way has several variants. According to the most up-to-date studies, the following are the best-known itineraries:

- a/ Lugo-Pacio-Augasantas-Leboreiro.
- b/ Lugo-Meixaboi-Portos.
- c/ Lugo-Pacio-Ferreira-Augasantas-Vila de Palas.
- d/ Lugo-Pacio-Hospital das Seixas-Vilouriz-Melide.

The following is a brief description of the itinerary: "From the district of San Lazaro in Lugo, they continued to Louzaneta, O Alto, O Burgo, O Hospital (so-called because of its relation to the pilgrimage), Retorta, Burgo do Negral and Pacio. From Pacio, they could go on to Augasantas and descend along the right bank of the river Pambre, near Felpós, and finally arrive in Leboreiro. From Lugo, they could also go along the route which passes through O Torreón, Santa Madanela, and San Martiño do Monte de Meda and Meixaboi, where they crossed the bridge of that name and continued to Porto, near Lestedo, where they joined the main route."

(Vázquez de Parga, L.; Lacarra, J.M. and Uría Riu, J.(1992, or. 1948): Las peregrinaciones a Santiago de Compostela, vol. II. Navarre: Gobierno de Navarra, p. 591)

In the above text, two variants are shown: the first one would go from Pacio (Friol) to Augasantas (Palas de Rei) and Leboreiro (Melide) and the second one would cross the municipality of Guntín and would join Lugo to Portos, on the French Way.

Another alternative to this route went from Pacio (Friol) to Ferreira (Palas de Rei), Augasantas, San Vicente da Ulloa, Maceda, Laia, Filgueira and Palas de Rei, where it joined the French Way.

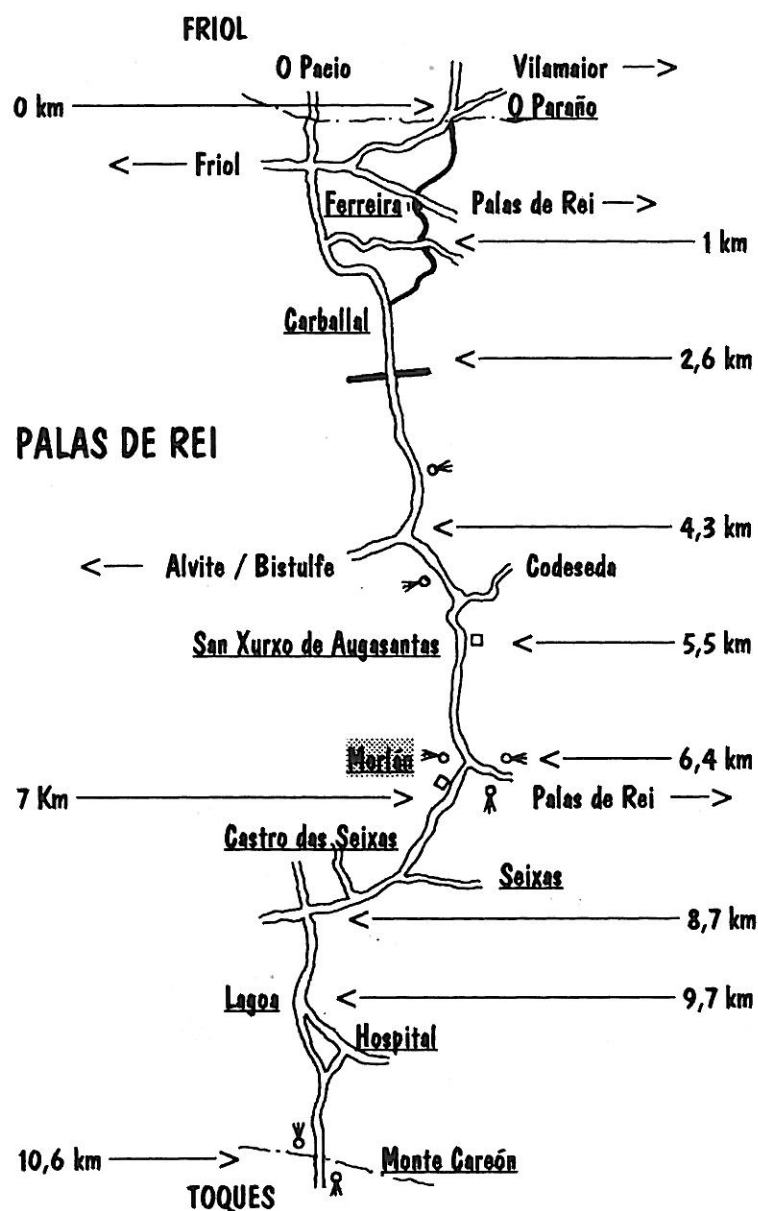
Another possible variant has received different names from different researchers: "Camiño Real" or Royal Way (Ares Vázquez, N. (1993): "O Camiño Primitivo de Santiago, in Lucensia n. 6, p. 15 - ...),

"Camiño e Oviedo" or the Oviedo Way (Taboada Roca, M. (1976): "Camino de Santiago", in Gran

Enciclopedia Gallega, vol. XX, p. 224). The following is the itinerary for this route from Lugo to Melide: San Lázaro da Ponte, San Vicente de Veral, San Xoán do Alto, San Vicente do Burgo, San Martiño de Poutomillos, San Miguel de Bacurín, San Pedro de Mera, San Román da Retorta, Santa María do Pacio, San Martiño de Ferreira, San Xurxo de Augasantas, San Salvador de Merlán, Hospital das Seixas, Santiago de Vilouriz (Toques-Province of A Coruña), San Estevo de Vilamor, San Martiño de Oleiros, San Salvador de Abeancos, Santa María dos Anxeles and San Pedro de Melide, where it joined the French Way

4.2.- O CAMIÑO NORTE NA ULLOA / THE NORTHERN ROUTE IN ULLOA

O itinerario do "Camiño Real" pola Ulloa discorre polo norte do Concello de Palas de Rei. Desde a parroquia de Santa María do Pacio (Friol) entra na parroquia de San Martiño de Ferreira (Palas de Rei) pola aldea de Senande, desde onde sigue ata o casarío de Ribeira por un camiño terreo; desde alí segue ata a Ponteferreira por outro camiño terreo, donde podemos observar e admirar algunha casa de traza medieval, como a casa de Antón. Na Ponteferreira, para seguir camiño, temos que cruzar a vella ponte de orixe romana, dun só arco sobre o río Ferreira. Un pouco atrás deixamos unha casa de

turismo rural, e desvíamonos escasos metros da ruta por unha pista asfaltada, podemos achegarnos ata igrexa parroquial de Ferreira, un templo románico do século XII que dispón dunha monumental fábrica, é tamén de destacar que recentemente os veciños recuperaron o seu vello cruceiro, símbolo da identidade parroquial. Desde a Ponteferreira o camiño segue por unha corredoiira ata a actual estrada a Augasantas, concretamente á altura do antigo campo da festa da parroquia de Augasantas, unha fermosa carballeira, á dereita e aproximadamente uns douscentos metros o "muíño de Marcos" é un dos poucos que continúa moendo o cereal (millo, trigo, e "pan"-centeo-) para os veciños, a cambio da moenda teñen que pagar a "maquía" unha parte en grao moído cedido ao muíñeiro.

De seguido o Camiño continúa cara Augasantas, pasando polo Carballal, todo el por estrada.

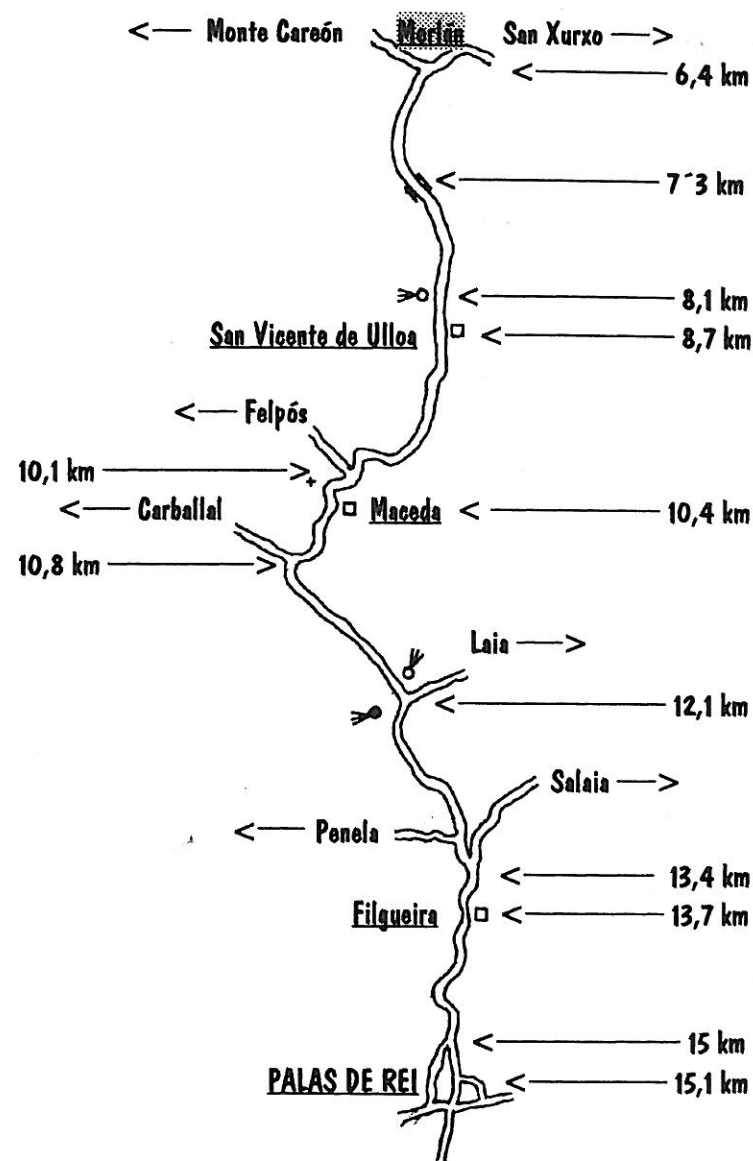
Na freguesía de San Xurxo de Augasantas houbo un antigo mosteiro, citado nun documento no século IX. Alí pasamos por Leboreira, Codeseda, San Xurxo, Montecelo, e logo desvíamos cara a freguesía de San Salvador de Merlán pola pista asfaltada. En Merlán hai unha pequena igrexa románica do século XII, seguimos por Seixas (onde houbo un antigo hospital de peregrinos que pertenceu

á Orde de San Xoán de Malta e que dependía da encomenda de Portomarín) e Castro das Seixas . Aquí foi onde o noble Vasco das Seixas construiu o seu estratéxico castelo , demolido polo nobre Gonzalo Ozores de Ulloa ,quen construiu o castelo de Pambre no século XIV . Continuamos o camiño pola pista asfaltada e ascendemos cada vez máis . Pasamos preto do lugar do Pazo , onde un pouco máis arriba nace o río Pambre , e pouco despois o casarío da Lagoa e o Hospital , onde o topónimo parece aludir a un antigo Hospital de peregrinos .

Logo o camiño cruza o monte Careón cara Vilouriz (Toques - Provincia da Coruña) e Melide , onde se une co Camiño Francés .

A outra variante do Camiño Norte na Ulloa discorre por San Martiño de Ferreira e San Xurxo de Augasantas , polos lugares xa sinalados , pero en Augasantas desvíase cara a vila de Palas de Rei seguindo unha estrada local , e cruzando polas seguintes parroquias :

San Vicente da Ulloa : Leva o nome da comarca, e segundo unha lenda, no lugar de Ponteciñas, ponte entre San Vicente e Augasantas, as meigas poñían de noite velas nas orellas das bestas. A súa igrexa foi de orixe románica, pero totalmente reformada no s. XIX. Nesta parroquia tamén atopamos o pazo de Campomaor, con capela do 1617.

San Miguel de Maceda: Aquí o camiñante ou visitante pode contemplar a igrexa, o cruceiro sobre bloques de gra ou dúas casas pacegas con escudos: a casa de Ulla e a casa de Pardo.

San Xoán de Laia: O camiño deixa á dereita o pazo de Laia, con capela adxunta, aquí podemos atopar unha das explotacións gandeiras máis grandes da provincia de Lugo, e admirar as extensas carballeiras do contorno.

Santo Tomé de Filgueira: Aquí había unha casa-torre con escudo dos Ulloa, hoxe convertida nunha casa labrega.

A 1 km. chegamos a San Tirso de Palas de Rei, onde a ruta empata co Camiño Francés.

Respecto á paisaxe antrópica do Camiño Norte, esta difere un tanto da paisaxe que podemos atopar no Camiño Francés. En primeiro lugar a orografía é algo máis acentuada, dese xeito desde o sur do concello de Palas esa zona é denominada "a montaña", as parroquias son de maior extensión e están compostas por gran número de aldeas dispersas. A terra é "negra", a pedra de "cachopos" (de lousa ou xisto) é a predominante nas construcións arquitectónicas (vivendas, arquitecturas adrextivas, valados, etc.) hai pouca tella e pedra de granito, moi abundosas no Camiño Francés e no sur da Ulloa.

The "Royal Way" in A Ulloa goes through the north of the municipality of Palas de Rei. From the parish of Santa María do Pacio (Friol), it enters the parish of San Martiño de Ferreira (Palas de Rei), passing through the village of Senande, from where it continues as far as the "casarío" or farm-house or A Ribeira, along on unsurfaced track; from the "Casa da Ribeira", it continues to Ponteferreira, again along an unsurfaced track, where some houses of medieval design can be seen, such as "casa de Antón". In Ponteferreira, to continue the route we need to cross the old single-arch bridge of Roman origin over the river Ferreira. We pass near a house which is used for rural holidays and if we leave the route and go a few metres along an asphalted road, we arrive at the 12th century, Romanesque parish church of Ferreira, with its fine stonework. It is worth pointing out the work done by the village people who have restored the old "cruceiro" or stone cross, a symbol of parish identity. From Ponteferreira, the route goes along an unsurfaced track until it meets the modern road to Augasantas at a beautiful oak grove that used to be the festival field for the parish of Ferreira. Two hundred metres further along on the left is a mill ("Muíño de Marcos"), which is one of the few which still grinds grain (maize, wheat and oats) for the neighbours, who have to pay for the milling by giving a certain quantity of the flour to the miller.

The route then continues along the road to Augasantas, passing through o Carballedo. In the parish of San Xurxo de Augasantas, there was an ancient monastery, mentioned in a 9th century document. We

pass through Leboreira, Codeseda, "San Xorxe", Montecelo and then turn off towards the parish of San Salvador de Merlán along an asphalted track. In Merlán, there is a little 12th century Romanesque church. We go on through Seixas (where there was an ancient hospital for pilgrims, which belonged to the Order of St. John of Malta and depended on the feudal estate of Portomarín), and Castro das Seixas, where the noble Vasco das Seixas built his strategic castle, which was destroyed by the noble Gonzalo Ozores de Ulloa, who built the castle of Pambre in the 14th century. The route continues along an asphalted track, climbing all the time. We pass near the village of O Pazo, a little below of the source of the river Pambre, and a little further along, the "casarío" or farm-house of A Lagoa and then O Hospital, whose name suggests that it was the site of an old pilgrim's hospital. Subsequently, the route crosses Monte Careón ("O Corno do Boi") in the direction of Vilouriz (Toques, in the province of A Coruña) and Melide, where it joins the French Way.

The other variant of the Northern Route in Ulloa goes through the places mentioned above in San Martiño de Ferreira and San Xurxo de Augasantas, but in Augasantas, it turns off towards the small town of Palas, passing through the following parishes:

San Vicente da Ulloa. The name of the district, Ulloa, is included in the name of this parish. According to legend, in the area of Ponteciñas, a bridge between San Vicente and Augasantas, the "meigas" or witches were said to put candles on the animals' ears at night. There is a church of Romanesque origin, though it was completely rebuilt

in the 19th century. In this parish we can also find the "pazo" or manor-house of Campomaioir with its chapel dating from 1617.

San Miguel de Maceda. Here the traveller or visitor can admire the church, the "cruceiro" or stone cross, set on granite blocks, and the two "pazos" or manor-houses with coats-of arms: the casa de Ulloa and the casa de Pardo.

San Xoán de Laia. The route passes the "pazo" or manor-house of Laia on the right, with its adjoining chapel. Here we find one of the largest cattle in the province of Lugo and we can admire the large oak forests in the area.

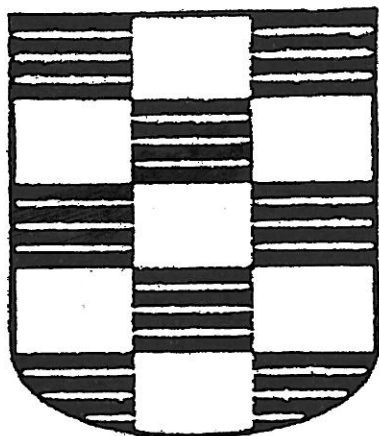
Santo Tomé de Filgueira. Here there was a fortress dwelling with coat-of-arms of the Ulloa, which is today used as a farmhouse.

At a distance of 1 kilometre, we reach San Tirso de Palas de Rei, where the route joins the French Way. Today this section of the route is an asphalted local road.

As regards the human geography of the Northern Route, it differs somewhat from the landscape we find on the French Route. In the first place it is a markedly hillier terrain, to the extent that, in the south of the municipality of Palas, this area is referred to as "a montaña" (the mountain). The parishes are bigger in area and made up of a large number of scattered villages. The earth is black; slate is the stone which is predominant in the architectural constructions (dwelling-houses, adjoining buildings, dividing walls etc.); there is little tile or granite, which are very abundant on the French Way and in the south of Palas.

Pazo da Ulloa

Escudo dos Ulloa

5.- A COMARCA DA ULLOA / THE ULLOA AREA

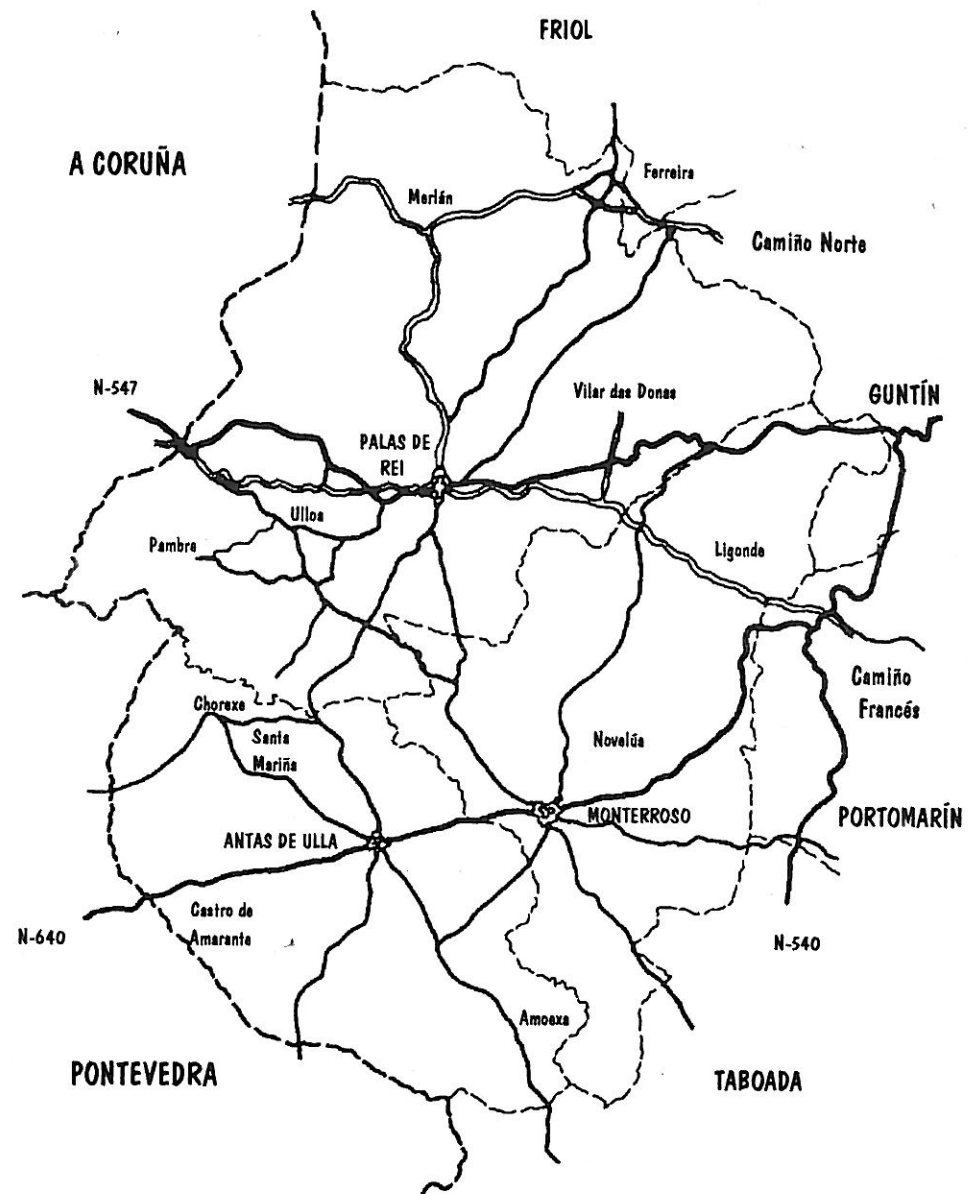
Esta comarca é unha das máis características de Galicia, e engloba aos municipios lucenses de Antas de Ulla, Monterroso e Palas de Rei. A súa extensión superficial é de 416 kms. cuadrados. A nivel xeográfico cabe identificar esta comarca co Alto Ulla, coa excepción dun pequeno grupo de parroquias septentrionais que verten as súas augas cara o río Miño. Sen demasiados contrastes topográficos, as alturas varían entre os 400 mts e os 900 mts (No Monte Farelo). Podemos sinalar que a Ulloa é un territorio pechado case completamente or montañas: O Corno do Boi (límite con Friol e Toques), o Farelo (límite con Rodeiro e Agolada), os montes de A Vaca Loura (límite oriental), o Careón (límite occidental). O clima da zona é de invernos con 6 graos de temperatura media e de veráns moi suaves aproximadamente 20 graos de temperatura media. Cunhas precipitacións anuais que rondan os 1.300 mm, a paisaxe garante os seus verdes. En canto á vexetación, ata hai pouco as especies autóctonas (castiñeiro, carballo e bidueira) eran dominantes, pero as agresivas repoboacións de piñeiros e

eucaliptos estana mudando.

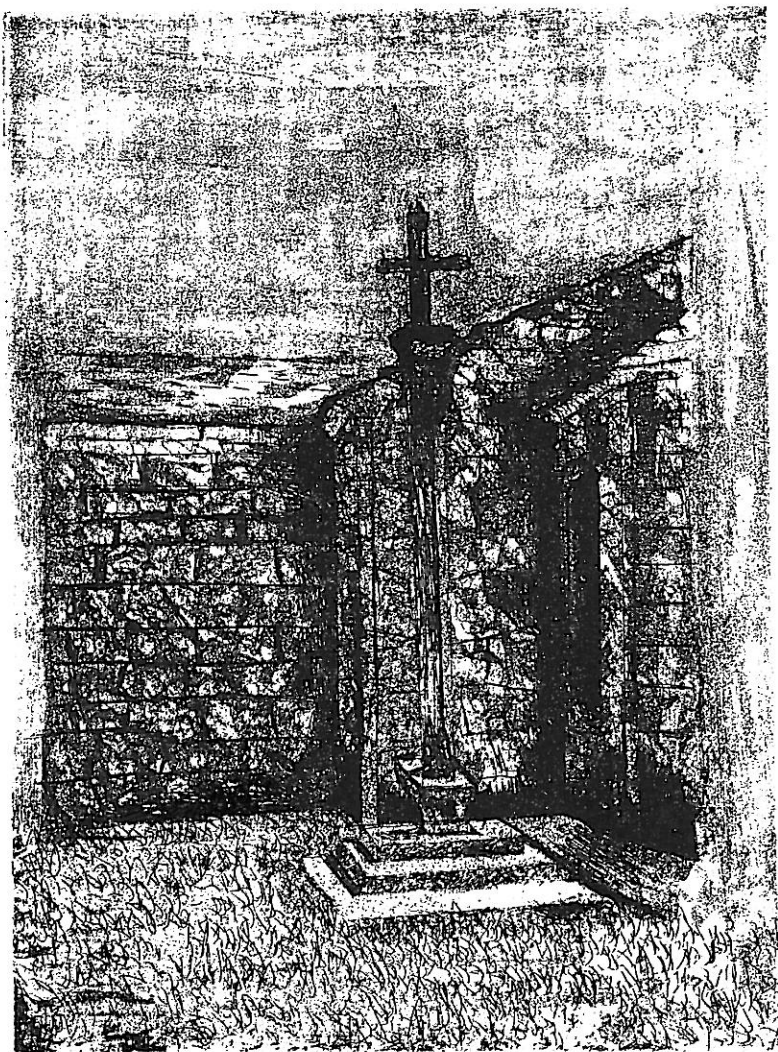
O grupo humano (aproximadamente 12.000 habitantes) descende en número de residentes, con excepción das cabeceiras municipais: Palas, Antas e Monterroso. Isto está en relación co proceso de despoboación, un dos nosos principais problemas, ante o cal tórnase necesario aplicar solucións imaxinativas que den novos pulos ao desenvolvemento.

As actividades económicas desta comarca dependen en grande medida das actividades agrarias, que experimentan un cambio acelerado sobre todo desde a entrada do estado español na CEE. A especialización en gando vacún de leite diversifícase cada vez máis, e na vangarda están as modernas queixerías artesanais da zona que tratan de apostar pola calidade dos produtos combinando elementos da tradición e da modernidade. Varios labregos da zona son protagonistas da creación da denominación de orixe do queixo Arzúa-Ulloa; e outros participan en iniciativas no seo da agricultura ecolóxica e na elaboración de embutidos artesanais, recollendo o máis positivo da maneira de facer dos nosos avós. Non podemos esquecer a introducción do cultivo do espárrago, as framboesas e a futura elaboración do iogurt ulloán.

As actividades industriais están ligadas ás

A COMARCA DA ULLOA

Martínez López de Castro

Cruceiro da Igrexa de San Tirso de Palas de Rei

actividades do sector primario, así temos que destacar: serradoiros, empresas conserveiras de produtos agrícolas. E tamén podemos considerar algún criadeiro de visóns, algunha cooperativa textil, etc.

As actividades comerciais e de servizos concéntranse nas tres vilas, e alí tamén teñen lugar as feiras mensuais:

-Monterroso: o día 1

-Antas: o día 10

-Palas: o día 19

En Monterroso a "Feira de Santos" (1 de novembro) ten unha repercusión e unha importancia moi grande. En Palas de Rei a "Feira do San Xosé" (19 de marzo) ten grande tradición, pero nas dos meses de verán a afluencia de xente é maior polo retorno de emigrantes (Euskadi e Catalunya principalmente) e a afluencia de peregrinos e visitantes. Estas feiras son dun grande interese comercial e lúdico.

Na Ulloa podemos desviarnos das rutas dos camiños de Santiago e visitar outros lugares de interese da comarca, como por exemplo:

1. Vilar das Donas, conxunto histórico monumental, a 6 kms. Ao leste da vila de Plas. Alí podemos admirar: o mosteiro da Orde de Santiago e a súa igrexa ("monumento histórico nacional" declarado en 1931, o único da comarca), coas súas pinturas góticas e importantes pezas escultóricas, tamén a capela neoclásica de San Antón, os seus tres cruceiros, etc. Dispón de dúas áreas de lecer con grellas, unha a carón dunha magnífica carballeira. É de visita obrigada para quen queira deixarse impresionar pola beleza das terras e das xentes da Ulloa.

2. O pazo da Ulloa, a 4 kms. Ao oeste da vila de Palas, en dirección a Sambreixo e Pambre, cóntase que foi fonte de inspiración da escritora Emilia Pardo Bazán.

3. A aldea de Sambreixo, a 5 kms. da vila de Palas, ao oeste, preto do castelo de Pambre; a igrexa é un monumental e magnífico exemplo do neoclásico rural galego, preto da mesma unha fonte de augas medicinais dedicada a Nosa Señora do Leite, tamén un cruceiro e unha ermida -"A Cruz"- cunha excelente iconografía da crucifixión de Cristo e un peto de ánimas.

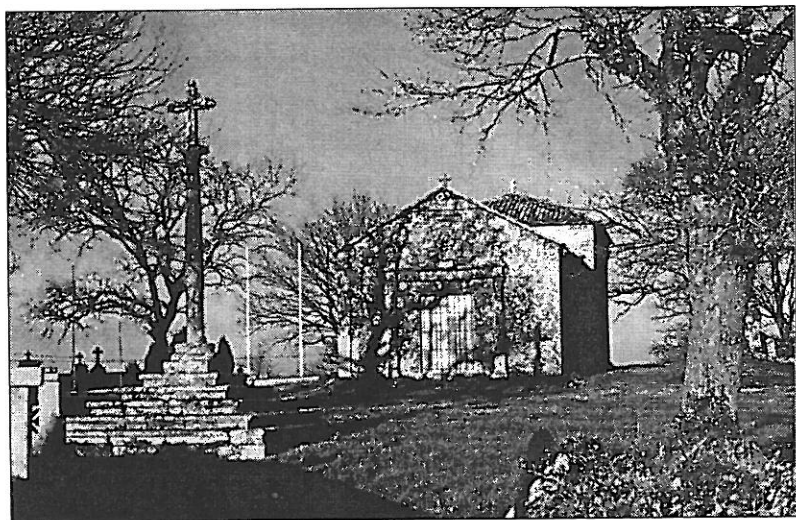
4. O castelo de Pambre, a 7,5 kms. da vila de Palas, conta cunha das mellores estruturas de Galicia e do norte de España, foi construído na

segunda metade do s. XIV por Don Gonzalo Ozores de Ulloa, na actualidade ao ser de propiedade privada, non permite compaxinar todo o desexable o uso privado co seu disfrute público. Do outro lado do río e nun outeiro preto da aldea de Remonde divísase o Castro de Remonde, un dos aproximadamente 70 castros que podemos atopar na Ulloa (1 cada 8,5 kms. cadrados). É aconsellable baixar á beira do río Pambre, para ver o "muíño de Henrique", a "fábrica da luz de Coello", a ponte medieval cara o Vilar de Remonde, e o "muíño do Vilariño". Tamén é interesante subir ata a aldea de Pambre e disfrutar da arquitectura e de magníficas vistas do castelo e do contorno.

5. As torrentes de Mácara, a 2 kms. do castelo de Pambre, río abaixo, un lugar paradisíaco do río Ulla para intrépidos amantes da natureza, o calzado apropiado para ir son as botas.

6. Frádegas, antigo balneario a 5 kms. Da vila de Antas de Ulla, para os amantes das ruínas e das augas medicinais (axofradas) que aínda manan, restos tamén dos antigos xardíns. Sobre o río Ulla, tamén hai un muíño con fotos do río difíciles de conseguir pero inesquencibles.

7. A fortaleza do Castro de Amarante, a 2 kms. da vila de Antas en dirección a Agolada, propiedade da Casa de Alba na actualidade, foi construído no s.

Capela de San Antón e Cruceiro Maior - Vilar das Donas

Ermida de Sambreixo

XIII.

8. O pazo de Santa Mariña, a 4 kms. da vila de Antas, con excelente balconada en estilo barroco, o seu contexto é unha aldea que respectou excelentemente a arquitectura popular da zona, feita en pedra de gra.

9. A "Casa da Terra", en Portocarreiro (Antas de Ulla), unha granxa escola ecolóxica organizada polo colectivo Aperta, onde os novos poden participar e aprender a respectar a natureza.

10. O museo parroquial de Monterroso, na propia vila de Monterroso, instalado na casa rectoral da vila, que data de 1926, nela podemos descubrir materiais etnográficos, artísticos e arqueolóxicos obtidos no contorno.

11. O pazo de Laxe ou Casa-Torre de Monterroso, na propia vila, construído no ano 1520 e reformado no 1700, nel destaca a súa cheminea, os seus mobles, o arquivo familiar e a súa capela (s. XVI) exenta cun retablo neoclásico e unha imaxe da Nosa Señora.

12. O clube fluvial de Monterroso ("A Peneda"), un lugar idílico a carón do río Ulla, para disfrutar da natureza, dun bo xantar campestre, dun baño ou dun paseo en piraqua. Seguindo o curso do río augas arriba temos un magnífico paseo ("As Guendas") por lugares de vexetación autóctona, chegando ata unha

expléndida carballeira na cal se celebran os xantares da festa do San Cristovo, no mes de xullo.

Alén do dito, o visitante pode morar aquí máis tempo ou voltar de novo e hospedarse nalgunha das casas de turismo rural da zona (reseñadas ao final do traballo), achegarse ás moitas igrexas románicas da zona (case coarenta) e aos pazos (o que dá idea da existencia dunha pequena fidalguía autóctona), coñecer como se realizan as tarefas agrícolas, como se fai o pan ou o queixo, ir de pesca (polos ríos Ulla e Pambre principalmente), realizar rutas a cabalo (na Pousada das Bestas-Chorexe-Pidre-Palas de Rei), coñecer o emporio de ovos das Granxas Campomaior (San Vicente da Ulloa-Palas de Rei), as prantación de framboesas de Barreiro (Antas de Ulla), a industria conserveira de productos hortícolas de Arotz (Monterroso), as panaderías da vila de Antas de Ulla (excelentes mestres artesáns), ou as modernas queixerías artesanais da zona (algunha está a punto de producir un tipo de iogurt autenticamente galego).

This area is one of the most characteristic in Galicia, and includes the Lugo municipalities of Antas de Ulla, Monterroso and Palas de Rei. Its surface area is 416 square kilometres. Geographically, the height of the area allows it to be classed with Alto Ulla, with the exception

of a small group of northern parishes which slope down to the river Miño. The topography is relatively even and the hills range in height between 400 and 900 metres (at Monte Farelo). The Ulloa area is completely surrounded by mountains: Corno do Boi (the border with Friol and Toques), Farelo (the border with Rodeiro and Agolada), the mountains of A Vaca Loura (the eastern border), Careón (the western border). The climate of the area is characterized by average temperatures of 6°C in winter and very mild summers, with approximate average temperatures of 20°C. Annual rainfall of about 1,300 mm gives the landscape its green tones. As regards vegetation, the native species (chestnuts, oak, birch) were the most common until recent times, but the aggressive plantation of pines and eucalyptus are changing the landscape.

Depopulation is one of the main problems in the area. With the exception of the municipal capitals of Palas, Antas and Monterroso, the population (about 12,000 inhabitants in 1991) has been falling steadily. Imaginative solutions must be applied to give a new impulse to development.

The economy of the area depends mainly on agriculture, which has been experiencing a process of rapid change, especially since the entry of Spain in the EEC. Specialization in dairy-cattle is giving way to greater diversification, and at the forefront of change is the modern homemade cheese industry of the area, which is committed to quality products which combine traditional and modern elements. Several farmers from the area are involved in the creation of a trade-mark for the

local Arzúa-Ulloa cheese; other farmers are taking a part in initiatives in the new field of ecological agriculture and in the elaboration, developing the positive aspects of the traditional methods of their grandparents. The cultivation of raspberries and asparagus has also been introduced and the production of an Ulloa yoghurt is a plan for the future.

The industrial activities are linked to the primary sector and include saw-mills and food preserving industries. There are also some milk farms and several textile co-operatives among other things.

The commercial and service activities are concentrated in the three small towns and the monthly fairs are also held there:

- Monterroso: the 1st
- Antas: the 10th
- Palas: the 19th

In Monterroso, the "Feira dos Santos", a fair held on the 1st of November, has a wide repercussion and importance. The "Feira do San Xosé", a fair held on the 19th of March, has a long tradition in Palas de Rei, but the fairs in the summer months draw a larger number of people because of the return of emigrants (principally from the Basque Country and Catalonia), and the crowds of pilgrims and visitors. These fairs are important economically and also great fun

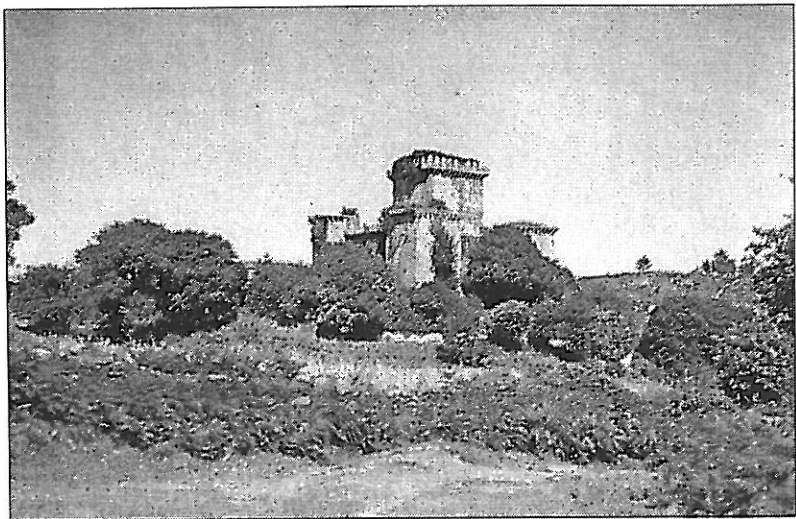
Leaving the routes to Santiago de Compostela, we can visit other places of interest in Ulloa, for example:

1.- Vilar das Donas, a village full of historical buildings, 6 kms east of the small town of Palas. There we can admire the Monastery of the Order of St. James, and its church (which was declared a national historical monument in 1931, the only such building in the area), with its gothic paintings and important sculptures, as well as the neo-classical of San Antonio, and its three "cruceiros" or traditional stone crosses. It has two picnic sites with barbacue areas, one of them beside a magnificent oak wood. It is an obligatory visit for those who want to enjoy the beautiful landscape of Ulloa and learn about its people.

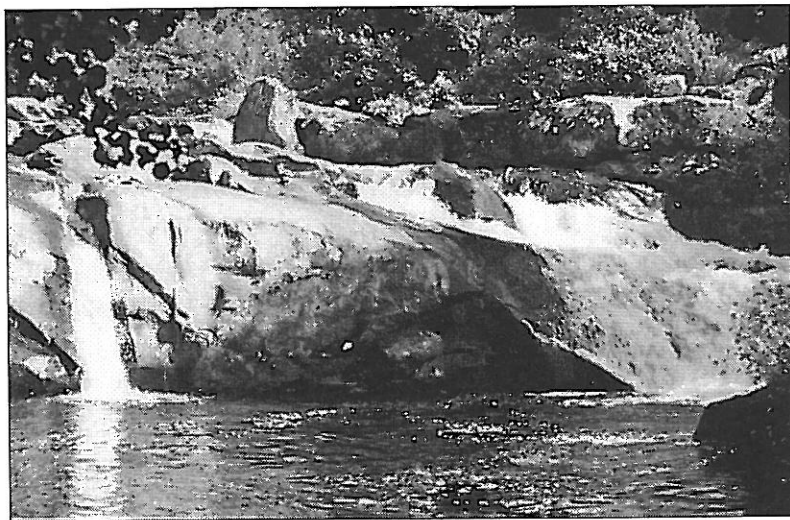
2.- The "Pazo" or manor-house of Ulloa, 4 kms to the west of Palas, in the direction of Sambreixo and Pambre, is said to be the source of inspiration for the Galician writer, Emilia Pardo Bazán.

3.- The village of Sambreixo, 5 kms. To the west of the small town of Palas, near the castle of Pambre; the church is a huge, magnificent example of the neoclassical style as it was interpreted in rural Galicia, next to which there is a spring with medicinal waters consecrated to Nosa Señora do Leite. There is also a "cruceiro" or stonecross and a hermitage called "A Cruz" with an excellent representation of the crucifixion of Christ and an alms box.

4.- The castle of Pambre, 7.5 kms from Palas, which has one of the finest structures in Galicia and the north of Spain, was built in the second half of the 14th century by Don Gonzalo Ozores de Ulloa. Nowadays, as it is private property, it is difficult to combine its private use with public enjoyment. On the other side of the river, on a hill

Castelo de Pambre

Torrentes de Mácara

near the village of Remonde, the Casteo de Remonde can be seen, one of about 70 "castros" or celtic settlements which can be found in Ulloa (1 per 8.5 square kms.). Other obligatory visits, which can be reached by descending along the bank of the river Pambre, include the "Muíño de Henrique" (a watermill), the "Fábrica da luz de Coello" (an old electricity generating plant on the river), the medieval bridge facing Vilar de Remonde and the "Muíño do Vilariño" (a watermill). It is also interesting to go up to the village of Pambre and enjoy the architecture and the magnificent views from the castle and its surroundings.

5.- The waterfalls of Mácara, two kms. Downriver from the castle of Pambre, a heavenly spot by the river Ulla, ideal for intrepid nature lovers. Appropriate footwear needed.

6.- Frádegas, ancient baths 5 kms. From the small town of Antas de Ulla, ideal for lovers of ruins, and the sulphurated medicinal waters which still flow. There are also remains of the ancient gardens. There is also a watermill on the river Ulla where photos of the river can be taken, which will be difficult but unforgettable.

7.- The fortress of Castro de Amarante, two kilometres from Antas in the direction of Agolada, nowadays property of the House of Alba, was built in the 13th century.

8.- The "pazo" or manor-house of Santa Mariña, 4 kms from the small town of Antas, with a fine baroque-style row of balconies, located in a village which has shown great respect for the popular architecture of the area, built in granite stone.

9.- A "Casa da terra", in Portocarreiro-Alvidrón-Antas de Ulla, an ecological farm-school organized by the ecological organization "Aperta", where young people can actively learn to respect nature and the environment.

10.- The Parochial Museum of Monterroso, located in the town rectory, dating from 1926, where we can see ethnographical, artistic and archeological material found in the area.

11.- The "pazo" or manor-house of Laxe, also known as the "Casa Torre de Monterroso", built in 1520 and rebuilt in 1700, with an outstanding fireplace, furniture, the family archive and an open chapel with a neoclassical altarpiece and a statue of Our Lady from the 16th century.

12.- The Clube Fluvial or boat club of Monterroso ("A Peneda"), an ideal spot beside the river Ulla to enjoy nature or a good picnic lunch, a swim or a trip in a canoe. Continuing upriver, we can go for a walk through areas of native flora before reaching a splendid oak-wood where the picnic-lunch for the feast of San Cristovo is held in the month of July ("As Guendas").

In addition to the above-mentioned, the visitor can prolong his stay or return on another visit and spend time at one of the local farmhouse holiday homes (the "casas de turismo rural"), admire the "pazos" or manor-houses, which indicate the existence of a small native nobility, learn agricultural skills or see how bread or cheese are made, go fishing (principally in the rivers Ulla and Pambre), pony-trekking (in Pousada das Bestas-Chorexe-Pidre-Palas de Rei), or visit the poultry centre of Granxas Campomaioir (San Vicente da Ulloa-Palas de Rei), the

raspberry gardens in Barreiro (Antas de Ulla), the food processing plant in Arotz (Monterroso), the bakeries in the town of Antas de Ulla (for excellent home-made bread) or the modern home-made cheese makers of the locality who are about to produce a type of authentic Galician yogurth.

BIBLIOGRAFIA

- BARREIRO RIVAS, J. L. (1997): La función política de las peregrinaciones en la Europa medieval. Madrid: Tecnos.
- BUGALLAL, J.L.(1959): "La provincia de Lugo en el Camino Francés. Páginas de Marie Mauron en su obra 'Vers Saint Jacques de Compostelle', en Lucus n.5, pp. 31-33.
- DELGADO GÓMEZ, J.(1993): El Camino francés de Santiago en su tramo lucense. A Coruña: Hércules-Xunta de Galicia.
- GARCÍA BLANCO, M. (1944): "Tres leguas por el Camino de Santiago", en Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Lucenses, tomo I, pp. 236-239.
- GIZ RAMIL, J.(1991): Palas de Rei. Regio Palacio. León: Everest.
- GIZ RAMIL, J.(1993): Monterroso. León: Everest.
- LEI DE PROTECCIÓN DOS CAMIÑOS DE SANTIAGO (1996): Lei 3/1996 do 10 de maio, en Diario Oficial de Galicia n. 101, 23-5-1996, pp. 4.835-4.840.
- LOIS GONZÁLEZ, R.C. e MARTÍNEZ BARREIRO, M.C.(1982): "A Ulloa", en Gran Enciclopedia Gallega. Gijón: Silverio Cañada.
- LOSADA, A. e SEIJAS, E. (1966): Guía del Camino Francés en la Provincia de Lugo. Lugo: Deputación Provincial.
- MORALEJO, A.; TORRES, C. e FEO, J.(traductores)(1951): Códice Calixtino. Santiago de Compostela: CSIC-Instituto de Estudios Galegos.
- MOURIÑO, E. (1997): Vivir o Camiño, revivir a historia. Santiago: Ir Indo.
- OTERO CEBRAL, X.L.(1991): "Vestixios históricos do megalismo", en El Progreso, 23 de setembro, p. 10.
- PASSINI, J.(1993): El Camino de Santiago. Itinerario y núcleos de población. Madrid: MOPT.
- PEINADO, N.(1947): "El camino de Santiago a través de Galicia.

- Provincia de Lugo", en Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Lucenses, tomo III, pp- 56-61.
- PEREIRO PÉREZ, X. (1992-93): Inventario do patrimonio inmobiliario do concello de Palas de Rei. Santiago de Compostela: Consellería de Cultura (inédito).
- PEREIRO PÉREZ, X.(1995): Narracións orais do concello de Palas de Rei. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- PEREIRO PÉREZ, X.(1995): "Os cruceiros do municipio de Palas de Rei", en Boletín do Museo Provincial de Lugo n.VII, vol. 2, pp. 201-247.
- POLÍN, R. E ARES, N.(1993): "O Camiño Primitivo de Santiago", en Lucensia n. 6, pp. 9-30.
- PRECEDO LAFUENTE, M.J.(1992): Santiago y su Catedral. Santiago de Compostela: El Correo Gallego.
- RODRÍGUEZ FRAGA, M.A.(1993): Las fuentes del Camino. Santiago: Xunta de Galicia.
- VÁZQUEZ DE PARGA, L.; LACARRA, J.M. e URÍA RIU, J.(1992, or. 1948): Las peregrinaciones a Santiago de Compostela. Navarra: Gobierno de Navarra.
- YZQUIERDO PERRÍN, R. e outros (1993): El Camino de Santiago del Norte en la Provincia de Lugo. Rutas del Interior. Lugo: Deputación Provincial.
- YZQUIERDO PERRÍN, R. e outros (1993): El Camino de Santiago del Norte en la Provincia de Lugo. Rutas de la Costa. Lugo: Deputación Provincial.

GUÍA DE SERVICIOS DA COMARCA DA ULLOA

CÓDIGO POSTAL:

Antas de Ulla	27.570
Monterroso	27.560
Palas de Rei.....	27.200
Prefixo telefónico da Provincia de Lugo	982
Prefixo telefónico para chamadas internacionais...	0034-82
CONCELLO DE ANTAS DE ULLA	
Praza de España nº 2.....	379251
CONCELLO DE MONTERROSO	
Praza de Galicia nº 1.....	377001
CONCELLO DE PALAS DE REI	
Avda. de Compostela nº 28.....	380001
FUNDACIÓN "A ULLOA"	
Avda. de Compostela nº 28 , Palas de Rei.....	374131
GARDA CIVIL(urxencias 062 / Lugo 221100):	
Avda. Xeneral Portomeñe s/n , Antas de Ulla	379082
Avda. da Coruña nº 4 , Monterroso.....	377003
Avda. de Compostela s/n , Palas de Rei.....	380002
CORREOS E TELÉGRAFOS:	
Rúa Rosalía de Castro nº 13 , Monterroso.....	3 77290
Correos , Agro do Rolo nº 28 , Palas de Rei.....	300082.
Telégrafos , Casa do Concello , Palas de Rei.....	380156
CENTROS DE SAUDE:	
Praza das Tendras s/n , Antas de Ulla	379300
Campo da feira s/n , Monterroso.....	377413
Estrada de Santiago km 33 , Palas de Rei.....	380222
CRUZ VERMELLA	
Rúa Xoán Montes nº 1, Monterroso.....	377114

AMBULANCIAS(urxencias 061):

Vilane , Antas de Ulla	377656
Rúa Xoán Montes nº 1 , Monterroso.....	377302
Avda. de Compostela nº 34 , Palas de Rei.....	380076
	908/989223
	989/550527

FARMACIAS:

F. Rey Dieguez	
Rúa Chantada s/n , Antas de Ulla.....	379347
C. Vilariño Vilariño	
Rúa Xeneral Salgado nº6 , Monterroso.....	377177
M.J. Pereiras López	
Avda. de Lugo nº 56 , Monterroso.....	377507
Isabel Randulfe García	
Avda. de Compostela nº 3 , Palas de Rei	380142
María Rey Dieguez	
Avda. de Compostela nº 9 , Palas de Rei.....	380108

ESTACIONES DE SERVICIO:

Avda. da Coruña nº 19 , Monterroso.....	377083
Avda. de Lugo s/n , Palas de Rei	

TAXIS:

Benigno Vázquez s/n , Monterroso.....	377411
Campo da Feira s/n , Palas de Rei	374103

TURISMO RURAL (xantares e ceas por encargo):

Casa da Ponte , Ferreira-Palas de Rei	214580/183077
Casa Blanco , Sambreixo-Palas de Rei.....	163294
Pousada das Bestas (Cabalos , bicicletas e sendeirismo)	
Santa María de Pidre-Palas de Rei.....	989/119521
Casa da Terra , Portocarreiro-Antas de Ulla.....	173954
Museo Parroquial ,	
Monterroso.....	380188

SERVICIOS NOS CAMIÑO

ALBERGUES (horario de 16 h a 23 h):

Ligonde (18 camas).....	153483
Albergue Parroquial , Travesia da Igrexa s/n.....	
Palas de Rei (60 camas).....	374114
Casanova-Mato (20 camas).....	173483

TABERNAS RURAIS:

Casa Salustiano , Ferradal-Palas de Rei	374017
Bar Modesto , Ferreira-Palas de Rei	153715
Casa Louzao , Ferreira-Palas de Rei	183572

HOSTAIS E RESTAURANTES:

Bar-Restaurante "Ultreia"

Avda. de Lugo s/n , Palas de Rei	380097
--	--------

Bar Plaza -Hospedaxe

Avda. de Compostela nº 21 , Palas de Rei.....	380109
---	--------

Polbería " A nosa terra " - xantares

Avda. de Compostela nº 25 , Palas de Rei.....	380361
---	--------

Hostal-Restaurante "Casa Guntina"

Travesía do peregrino nº 4 , Palas de Rei.....	380080
--	--------

Hostal-Restaurante "Ponterroxán" (★)

Avda. de Compostela km 35 , Palas de Rei.....	380132
---	--------

Hostal-Restaurante "Casa Curro"

Avda. de Ourense nº 15 , Palas de Rei.....	380044
--	--------

Bar-Hamburguesería "Xaniño"

Paralela ao grupo escolar s/n , Palas de Rei.....	380116
---	--------

Restaurante-Grella-Estanco

" Die zwei Deutsch "

O Couto (N-547 km 41) , Melide.....	981/507337
-------------------------------------	------------

BANCOS E CAIXAS DE AFORRO:

BBV (CAIXEIRO AUTOMÁTICO SERVIED)

Avda. de Compostela nº 1 , Palas de Rei.....	380050
--	--------

Banco Pastor

Avda. de Compostela nº 6-8 , Palas de Rei.....	380180
--	--------

Banesto

Avda. de Compostela nº 15 , Palas de Rei.....	380177
---	--------

Banco Central-Hispanoamericano

Avda. de Ourense nº 17 , Palas de Rei.....	380106
--	--------

Banco de Galicia (CAIXEIRO AUTOMÁTICO 4B)

Praza de Galicia s/n , Monterroso.....	377084
--	--------

Caixa Galicia

Avda. de Lugo nº 10 , Palas de Rei.....	380028
---	--------

Caixa Galicia (CAIXEIRO AUTOMÁTICO)

Avda. de Lugo nº 11 , Monterroso.....	377007
---------------------------------------	--------

Caixa Rural

Travesía da Igrexa nº 3 , Palas de Rei.....	380069
---	--------

HORARIO DE MISAS :

Eirexe-Ligonde	Domingos 12:00 h
Lestedo	Domingos 12:00 h
Vilar das Donas	Domingos 13:15 h
Palas de Rei.....	Domingos 12:30 h
Palas de Rei.....	(diaria no verán) 19:00 h
Palas de Rei.....	(diaria no inverno) 20:30 h
San Xián do Camiño	Domingos 10:30 h
San Xoán do Mato	Domingos 12:30 h
Ferreira.....	Domingos 11:00 h
San Xurxo de Augasantas.....	Domingos 12:30 h
Merlán.....	Domingos 13:00 h
San Vicente de Ulloa.....	Domingos 12:00 h
Maceda.....	Domingos 11:00 h
Filgueira.....	Domingos 20:00 h

AUTOBUSES

VILAMAIOR-MOURENZA223149

PALAS DE REI	SAN XURXO	LUGO
07:00 h	07:25 h	08:20 (diario)

LUGO	SAN XURXO	PALAS DE REI
14:30 h	15:35 h	16:00 h (laborais)
18:30 h	19:35 h	20:00 h (diario)

GÓMEZ DE CASTRO223923

LUGO	PALAS DE REI	MONTERROSO	ANTAS DE ULLA
(luns/venres agás festivos)			
13:30 h	14:00 h	14:15 h	14:20 h
(luns/xoves agás festivos)			
19:00 h	19:30 h	19:45 h	19:50 h
(venres non festivos)			
19:30 h	20:00 h	20:15 h	20:20 h

LUGO	MONTERROSO	ANTAS DE ULLA	LALÍN	VIGO
(diario agás domingos e festivos)				
07:00 h	07:40 h	07:45 h	08:15 h	10:15 h
09:30 h	10:10 h	10:15 h (diario)	10:45 h	12:45 h
11:30 h	12:10 h	12:15 h (diario)	12:45 h	14:45 h
15:00 h	15:40 h	15:45 h (diario)	16:15 h	18:15 h
18:00 h	18:40 h	18:45 h (diario)	19:15 h	21:15 h
(Venres-domingos-festivos e vésperas)				
19:30 h	20:10 h	20:15 h	20:45 h	22:45 h

VIGO	LALÍN	ANTAS DE ULLA	MONTERROSO	LUGO
(diario agás domingos e festivos)				
07:00 h	09:00 h	09:30 h	09:35 h	10:15 h
09:30 h	11:30 h	12:00 h (diario)	12:05 h	12:45 h
11:30 h	13:30 h	14:00 h (diario)	14:05 h	14:45 h
14:45 h	16:45 h	17:15 h (diario)	17:20 h	18:00 h

18:00 h	20:00 h	20:30 h (diario)	20:35 h	21:15 h
(Venres-domingos-festivos e vésperas)				
19:30 h	21:30 h	22:00 h	22:05 h	22:45 h

LA DIRECTA (servicio diario)988/211911

OURENSE	MONTERROSO	PALAS DE REI	A CORUÑA
(diario)			
08:00 h	09:00 h	09:10 h	10:30 h
11:30 h	12:30 h	12:40 h	14:00 h
15:30 h	16:30 h	16:40 h	18:00 h
19:00 h	20:00 h	20:10 h	21:30 h

A CORUÑA	PALAS DE REI	MONTERROSO	OURENSE
(diario)			
08:00 h	09:20 h	09:30 h	10:30 h
11:30 h	12:50 h	13:00 h	14:00 h
15:30 h	16:50 h	17:00 h	18:00 h
19:00 h	20:20 h	20:30 h	21:30 h

FREIRE223985/220300

LUGO	PALAS DE REI	SANTIAGO
06:00 h	06:30 h	07:40 h (laborais-inverno)
06:40 h	07:10 h	07:55 h (laborais-verán)
07:00 h	07:35 h	08:50 h (diario)
08:00 h	----	09:35 h (diario-autoestrada)
09:30 h	10:00 h	11:15 h (laborais)
11:00 h	11:35 h	12:45 h (diario)
14:30 h	15:05 h	16:30 h (diario)
17:00 h	17:35 h	18:50 h (diario)
19:30 h	20:05 h	21:15 h (diario agás sábados)
21:00 h	----	22:30 h (domingos periodo escolar)

SANTIAGO PALAS DE REI LUGO

07:00 h	08:10 h	08:50 h (diario)
11:00 h	12:10 h	12:45 h (diario)
12:45 h	14:00 h	14:35 h (laborais)
14:30 h	15:35 h	16:05 h (luns/venres-laborais-verán)
15:20 h	16:25 h	17:00 h (luns/venres-laborais-inverno)
16:00 h	17:05 h	17:40 h (diario)
17:00 h	----	18:30 h (diario-autoestrada)
18:30 h	19:50 h	20:30 h (diario)
20:00 h	21:00 h	21:40 h (diario agás sábados)
21:00 h	----	22:30 h (venres período escolar)

ALSA.....981/586133 - 94/4212049

<u>SANTIAGO</u>	<u>PALAS DE REI</u>	<u>BILBO</u>
09:00 h	10:05 h	20:15 h (diario)
21:30 h	22:35 h	08:00 h (domingos-verán)

<u>BILBO</u>	<u>PALAS DE REI</u>	<u>SANTIAGO</u>
08:00 h	18:00 h	19:05 h (diario)

Esta publicación rematouse de
imprimir nos talleres da imprenta
LAKINFIL de Palas de Rei
o 11 de agosto de 1.997
Depósito Legal: LU - 399 - 1997